

H. RAIDNA
KOLONEL

RIIGIKAITSE JA SELLE TEGURID KAASAJAL

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS
TARTU 1939

Sisukord.

	Lk.
I. Totaalsest sõjast ja totaalsest kaitsest	1
II. Riigi sõjalise potentsi (sõjajõudlusvõime) mõiste ja selle peamised tegurid	5
III. Sõda ja majandus	9
1. Kaitsemajandus ja sõjamajandus	9
2. Riigikaitsemajanduse ülesanded	11
3. Riigikaitsemajanduse sõltuvus riigimajanduslikust kandejõust	12
IV. Riigikaitse potentsiaalsete jõudude mobiliseerimine ja nende rakendamine sõja puhul.	17
1. Juhtimisorganisatsioon	17
2. Tööjõu mobiliseerimine	21
3. Põllumajanduse mobiliseerimine	26
4. Tööstuse mobiliseerimine	29
5. Liiklemise mobiliseerimine	33
6. Kaubanduse mobiliseerimine	35
7. Rahanduse mobiliseerimine	38
V. Lõppvaatlusi	41

Riigi sõjaline kaitsejõud majandusliku probleemina.

I. Totaalsest sõjast ja totaalsest kaitsest

Uurimused ja viimasaja sündmused näitavad, et tuleviku sõda oma kujult ja viisilt tunduvalt erineb olnud sõdadest.

On vähetõenäone, et sõda algab ametliku sõjakuulutamisega. Kahe rahva vahel valitsevaist teravaist poliitilisist, rahvuslikest ja majanduslikest vahekordadest võib automaatselt tekkida "sõjaohu-periood". Sel juhul riigi kaitseks ettenähtud abinõud, nii piiridel kui sisemaal, seatakse äärmisse sõjavalmusse. Relvastatud jõudude koosseisus olevad kiiresti liikuvad üksused, kes juba rahuajal omavad koosseisud, mis väga lähedad sõjaaegsetele, nagu lennuvägi, soomusjõudude üksused ja laevastik, hoitakse väljaastumisvalmis. Osalise mobilisatsiooniga

täiendatakse ka üksikuid teisi üksusi, eriti tehnilisi, nagu pioneere, sideosi jne. Sellises palavlikus õhkkonnas, mis valitseb kahe rahva vahel, on vaja ainult väikest tõukejõudu selleks, et panna tööle relvad.

On piirivahejuhtumid või mõned muud tegurid viinud ühe sõjavalmuses olevatest pooltest niikaugemale, et see on otsustanud alata sõjalist tegevust, siis juba mõne tunni pärast astuvad tegevusse kiired üksused, lennuvägi ja soomusjõud.

Lennuvägi suunatakse vastase lennubaaside, poliitiliselt ja majanduslikult tähtsate keskuste ründamisele, et nii vapustada vastase vastupanutahet, et takistada vastase relvastatud jõudude koondamist ja hävitada sõjapidamiseks vajalikke varasid.

Motomehhaniseeritud jõud tungivad ühes kiiresti liikuvate üksustega võimalikult sügavale vastase territooriumile, et segada tema vägede koondamist ja võita võimalikult rohkesti maa-ala, võttes vaenlaselt seega võimaluse tegevuseks oma kavade kohaselt.

Kaugelaske-suurtükivägi, kes juba rahuajal selleks teinud vastavad ettevalmistused, algab piirivööndis olevate sõjaliselt ja majanduslikult tähtsate punktide tulistamist.

Laevastik samal ajal püüab kapteerida või hävitada võimalikult rohkesti vastase kaubalaevastikut.

Kuid samal ajal sõjaohu perioodist alates vastaspool võtab tarvitusele vastuabinõud. Ohuvaatluse teenistus, kodanlik ja aktiivne õhukaitse seatakse valmusse. Eriti ohtlikkudes rajoonides valmistatakse piiritõkkeid ja olemasolevad piirikindlustusi täiendatakse, soomus- ja motoriseeritud jõudude võimalik- kudesse tegevusrajoonidesse saadetakse kaitseosad.

Rannik seab end valmis vastutegevuseks vastase laevastiku võimalikule tegevusele.

Niisuguses sõjaohu-perioodis, kui üks pooltest on otsustanud sõja, algab järsult ja hoogsalt vaenulik tegevus mõlemal poolel, eesmärgiga nõrgestada vastast maksimaalselt kohe algusest peale.

See vaenulik tegevus, nagu näitavad viimasaja sündmused, võib alata sõda kuulutamata.

Tingituna moodsate relvade võimest ja ulatusest see löögitaoline sõja algus omab seejuures äärmiselt suure sügavuse. Endiste piirivööndite asemel, kus arenesid võitlused sõja algperioodil, muutub sõjateatriks kogu vastase riigi territoorium — eriti väiksemates riikides kõigi tema tähtsate poliitiliste ja majanduslike keskustega. Kõik need keskused tunnevad sõja mõju kõige kontsentreeritumal kujul kohe sõja algusest peale.

Sest tuleb arvestada, et vastaspool juba rahuajal on teinud kõik ettevalmistused, et esimesed löögid kujuneksid hävitatavateks ja et need löögid tabaksid vastast kõige tundelikumates kohtades, murdes tema vastupanutahte veel enne, kui ta närvid on suutnud kohaneda sellistele vapustavatele löökidele.

Lennuväe pommitustele võivad seltsida õhuhundid. — Samal ajal, kui on käimas need esimesed löögid, areneb relvastatud jõudude mobilisatsioon. Ühtlasi riigi majanduselu ja kogu rahva tahe kohandatakse sõjapidamise vajadustele.

Sageli võib osutada võimatuks kaitsta kõiki riigi piiriäärseid osi. Olukord võib

tingida mõnede maa-alade mahajätmist selleks, et koondada oma jõupingutused teatavasse raskuspunkti.

Vahepeal on teostatud relvastatud jõudude mobilisatsioon ning koondamine ja algavad sõjalised operatsioonid suures maastaabis. Lahingud järgnevad lahingutele. Äärmised pingutused ja kaotused vapustavad võitlejaid füüsiliselt ja hingeliselt. Sel ajajärgul on tähtis, et rahvas tervikult osutaks küllaldast hingelist jõudu vastupanuks. Rahva hingeline jõud peab olema jõu-allikaks võitlevatele vägedele ning relvastatud jõud ja rahvas peavad moodustama ühe kompaktselt terviku, mida elustab tahe võidelda lõpuni, kuni on saavutatud eesmärk.

Sellises olukorras, kus rahvas ja riik on pingutatud äärmuseni, on ilmne, et mõlemad sõdivad pooled püüavad saavutada oma eesmärgi võimalikult lühikese ajaga. Mida kauem kestab sõda, seda suuremaks muutub rahva häda ning seda suurem on oht, et ta võitlustahe variseb kokku. Kaotused rindel ja riigi sisemuses kajastuvad rahva vastupanutahtes. Ainult tugev ja selleks eriti kasvatatud rahva tahe on suuteline üle elama seda kriisiaega.

Vastase propaganda püüab kasutada ilmsiks tulevaid meeleolu nõrkusmomente. Kuuldustega ja valeteadetega püütakse õõnestada rahva psüühilist vastupanujõudu. Uued õhurünnakud peavad olemasolevaid nõrkusmomente süvendama. Mida kauem kestab sõda, seda suuremad on need rahva elus tekkivad ohumomendid. Mida lühemalt ta kestab, seda enam on väljavaateid neist jagu saada. Seepärast on endastmõistetav, et sõjalised operatsioonid kohe sõja algusest peale arenevad suure intensiivsusega.

See sõjapidamise intensiivsus ja kontsentratsioon tingib ühtlasi kogu rahva osavõttu sõjast. Endistest aegadest tuntud jaotus võitlevate vägede ning rahva ja rinde ning sisemaa vahel ei ole nüüd enam paikapidav.

Sõda, mis varem arenes kahe sõdiva riigi relvastatud jõudude vahel, on muutunud sõjaks kahe rahva vahel. Sõda on muutunud totaalseks. *"Kogu rahvas peab sõda; sõjavägi peab lahinguid."*¹ Tuleviku sõda on seepärast oma ajajärgu vaimu ja tehnika kajastaja ning kannab nii oma seesmist kui välistes väljendustes selle ajajärgu kultuuri märke.

Vaadeldes sõda väikeriigi seisukohast N. R e e k² defineerib seda kui *"vastupanu-akti, mille eesmärgiks on alal hoida oma riiklikku iseseisvust, sõltumatust ja riigi maa-ala lahutamatu tervikut"*.

Ajalugu õpetab, et rahvad kõige paremini kasvavad ja kosuvad rahu; ta näitab aga ka ühtlasi, et see rahu on alalhoitav ka väikeriigi seisukohalt ainult ajakohase relvastusega ning et rahva ja riigi kaitsejõu peamise teguri moodustab tema enda vastupanuvõime. Et rahu on rahvaste igatsus, ning et rahvad sõdadeta on õnnelikumad, see ei tohi veel olla lähtealuseks rahvaste elus peituvate jõudude hindamisel. Sest ajalugu näitab, et rahuigatsus pea alati on petetud ning et maailmal on olnud ainult valik sagedaste ja võrdlemisi kergete sõdade või harvade, kuid hävitavate sõdade vahel. Vaba valikut sõja ja rahu vahel tal seni pole olnud.

Seepärast riik, kes ei pea tähtsaks ainult oleviku ülesandeid, vaid kes end ajaloo ees tunneb vastutavana ka rahva tuleviku eest, toetab oma poliitikat nendele

¹ N. Reek, riigikaitse probleem ja uus Põhiseadus.

² "Sõjateadlane" 1938, nr. 1, lk. 9.

põhimõtetele, mille kohaselt toimides rahvad ja riigid on säilinud igaveses võitluses.

Need haaravad kõiki tegureid ja alasid, millega tegeleb riik ja kõiki jõude, mis võivad olla kasulikud rahvuse ja riigi olemasolu säilitamiseks.

Sellest lähtudes, N. R e e k vastuabinõuna ja vastutegurina "*totaalsele sõjale*" uue mõistena väikeriigi seisukohast toob esile mõiste "*totaalsest kaitsest*", mis nagu totaalne sõdagi oma ettevalmistuses ja läbiviimises peab omama "*totaalse*" ulatuse ja vormi.

Sellega ka väikeriigi seisukohast on seatud nõue, valmistada end ette kaitseks loogilise järjekindlusega kõikidel aladel; — relvastatud jõududele ja nende juhile peab loodama eeltingimused selleks, et edukalt alustada ja lõpetada sõjalist tegevust; — rahval ja ta poliitilistel juhtidel peab olema küllalt hingelisi jõude, et ületada sõja raskusi; — majandus peab suutma katta võitlevate vägede ja kogu rahva vajadusi võimalikult täielikult, et sellega säilitada võitlevate vägede võitlusvõimet ning rahva vastupanujõudu. Nii tingituna tulevase sõja iseloomust, riigikaitse probleemi korraldamisel tekib kolm ülesannet, mis kõik peavad leidma üheaegse lahendamise:

Esimene ülesanne on lahendatud, kui rahva kõik relvade kandmiseks kõlbulikud mehed on saanud tarviliku sõjalise ettevalmistuse ja vägedel on olemas kõik sõjapidamiseks vajalikud moodsad relvad. Juhtkond peab oskama seda relvastust kasutada. Tehnika osatähtsus tuleviku sõjas on palju suurem kui Maailmasõjas. Materjalikulu on veelgi suurem. See tingib kaugeleulatavat ettenägelikkust selle materjali muretsemisel. Tehnikast kõrgemal aga seisab inimene. Tema on äramäärajaks, kuidas neid tehnilisi vahendeid kasutada, tema neid kasutab ja ta peab omama seepärast kõrgeid tehnilisi oskusi ja tehnilist distsipliini. Hajutatud lahingukorrad ühtlasi nõuavad igalt üksikult mehelt suurt vastutustunnet ja otsustamisvõimet.

Teine ülesanne nõuab, et rahval jätkuks küllaldaselt hingelisi jõude sõjapidamiseks. See tingib ühtlase vastupanutahte olemasolu kogu rahvas. Sellest peavad olema läbi immutatud mehed, naised ja lapsed. Selle saavutamise — see on rahva-ja riigijuhtide ning propaganda ülesanne.

Propaganda peab suunama rahva meeleolu kujunemist selliselt, et kõik soodsad sündmused leiaksid väärilist hindamist ja et ebasoodsaid sündmusi hinnataks küll õieti, kuid et neid üle ei hinnataks.

Rahva mentaliteedi ja psüühilise vastupanujõu säilitamise seisukohast on tähtis, et tema eest ei varjataks tõtt. Küll ei osutu see alati võimalikuks, kuid tõe varjamine osutub ohtlikuks juba seepärast, et see võib pakkuda soodsat materjali vastase propagandale.

Rahulolematuse tekkimise vältimiseks on tähtis, et kõik sõjast tingitud kitsendused tabaksid kõiki ühetaoliselt ning et kellelgi poleks võimalik endale luua erilisi soodustavaid tingimusi. See puudutab eriti majandusala.

Vastupropaganda peab aga ka paralüüsima vastase propagandat. Vastane loomulikult püüab kasutada igat vastaspoole nõrkusmomenti; selleks ei tule talle üldse võimalusi anda. Kõiki sotsiaalseid, usulisi ja rahvuslikke momente tuleb seepärast teravalt silmas pidada. Vastase propaganda sihtidest peab olema

teadlik iga kodanik.

Kolmas ülesanne, mille lahendamist nõuab totaalne sõda, on otstarbekohane majandamine sõjaajal ja selleks õige ning õigeaegne ettevalmistus.

Ka siis, kui sõda peaks olema lühike — milleks on väheseid väljavaateid — on materjalikulu seevõrd suur, et ei jätku rahuajal kogutud tagavaradest, ei jätku ka normaalsest rahuaja tootmise jätkamisest, vaid tuleb rakendada rahva kõiki varaallikaid, et rahuldada majanduslikke ja tehnilisi vajadusi.

Seejuures tootmine sõjaajal teostub eriti rasketes tingimustes. Tuleb arvestada seda, et vastase lennuvägi võib sageli takistada tööd. Sellele vaatamata aga normaalne tootmisprotsess peab tagatama samuti nagu rahuajal.

Sõjaväe kõrval tuleb ka elanikkonda varustada kõige vajalikuga selleks, et mitte vähendada ta vastupanutahet.

Majandus peab seega rakendama tegevusse terve oma võime, oma organiseerimisande, kõik oma toorainete tagavarad, masinad ja liiklemisvahendid, selleks et rahuldada üleskerkivaid nõudeid. Ühtlasi peab ta ka alal hoidma oma sidemed välismaaga, eriti neutraalsete riikidega, et sealt saada kodumaal puuduvaid aineid ja materjale.

Kui majandusel ei õnnestu kõiki relvastatud jõududele vajalikku relvastust, laskemoona ja varustust kas ise valmistada või välismaalt vahetuskorras muretseda, siis on moodsalt relvistatud jõudude löögivalmus nõrk või peagu võrdne nulliga. Vägede juhtimine ja tegevus on seepärast suurel määral mõjutatud riigi majanduselu otstarbekohasest organisatsioonist ja majanduslikest jõududest.

Majandus on suuteline täitma temale pandud ülesandeid vaid siis, kui ta leiab kogu rahva vaimsete jõudude ja varade toetust.

II. Riigi sõjalise potentsi (sõjajõudlusvõime) mõiste ja selle peamised tegurid.

Praegusaja sõda on totaalne. Ta haarab riigi ja rahva elunähtusi tervikult. Sõdiv riik on sunnitud paiskama vaekausile kõik oma sõjalised, majanduslikud, moraalsed ja intellektuaalsed jõud. Kõik need jõud riigi kaitsejõu seisukohast vaadatuna moodustavad riigi sõjalise potentsi — riigi sõjajõudlusvõime (Prantslased on sellest seisukohast loonud mõiste *potentiel de guerre*, sakslased — *Wehrkraft*).

Iga rahva sõjajõudlusvõime koosneb reast erineva erikaaluga tegureist. Siin on tähtsad nii materiaalsed kui mittemateriaalsed väärtused. Tähtsamad neist on:

Riigi geopoliitiline asend;

Riigi suurus, rahva arv ja tihedus;

Riigipiiri konfiguratsioon ja naaberrahvaste meelsus;

Rahva meelsus, kultuurne tase ja organiseerimisvõime;

Maapinna väärtus ja rahvamajanduse toodangu suurus;

Tööstustehnika ja majanduse seisukord;

Kaubanduse ja liiklemisvahendite organisatsioon;

Riigi rahaline jõud;

Riigi majanduse paindumus ja rahva leidlikkus;

Rahva püsivus, visadus ja kohanemisvõime.

Riigi poliitilisest asendist oleneb, kuivõrd tuleb arvestada naabrite kallaletungi ja millised kaitseabinõud tuleb tarvitusele võtta piiriribas ning sisemaal.

Sellest oleneb ka, kuivõrd ohtlikus või kindlas olukorras on oma tööstusrajoonid, kuivõrd on varustatud toorainetega ja toiduainetega tööstus, sõjavägi ja rahvas.

Selle teguri hindamisel väärib tähelepanu, kuivõrd riigi maa-ala moodustab ühe kompaktse terviku või kuivõrd ta on killustatud, millised on juurdepääsud merele, millised piirivööndis ja sisemaal olevad looduslikud tõkked, vaenulikkude rahvaste kaugus, tööstusrajoonide asetus suhteliselt piiriga, tööstuslike, kultuuriliste ja poliitiliste keskuste kuhjumine või hajutatud olek jne.

Need tegurid määravad tarvitusele võetavate kaitseabinõude ulatuse ja kuju.

Oma maa geopoliitiliste iseärasuste tundmist tuleb täiendada naabrite geopoliitiliste iseärasuste hindamisega, eriti nende riikide suhtes, kellega on võimalikud sõjalised kokkupõrked.

Riigi geopoliitiline olukord määrab, millise suuna peavad võtma ja millise eesmärgi saavutama oma kaitseabinõud.

Riigi suurus mõjutab riigi sõjalist potentsi sellega, et ta määrab ära kasutadaoleva majandusala, riigi majandusliku kandejõu ja rahvaarvu. Tähelepanu väärib ka riigi tööstuslik ja tehniline tase. Nii põllumajanduslik riik on suuteline pidama totaalset sõda tööstusriigi vastu ainult välismaa abiga.

Täiendavaks teguriks riigi suurusele on seepärast tema majanduslik rikkus, toorainete rohkus ja väljaveo võimalused.

Mida tihedamalt paikneb rahvas ja mida suurem ta arv, seda kergemad on sõjaväe komplekteerimise võimalused. Suur paiknemistihedus aga ühtlasi teeb rahva tundelikuks õhurünnakute ja teiste kallaletungide vastu. Väga oluline on proportsionaalne jaotus maa- ja linnaelanikkonna arvu vahel. Kuna tuleb arvestada seda, et sõja kestel vastane võib vallutada riigi mõned maa-alad, siis tuleb püüda tööstuslike keskuste võimalikult ühetaolisele paigutamisele üle terve riigi territooriumi. Mida korrapärasem on see paiknemine, seda suurem on riigi sõjaline potents.

Riigipiiride konfiguratsioon ei määra ära mitte ainult sõjalised kaitse- ja pealetungivõimalused, vaid ka tööstusrajoonide kasutamiskiivid ja nende ettevalmistuse sõja korraks. Tingituna moodsa lennukite tegevusest, kaugelaskesuurtükkide tuleulatusest ja vastase motomehhaniseeritud üksuste võimalikust sissetungist, peab arvestama umbes 100 km sügavat piirivööndit, millist sõjaajal majanduslikult osutub võimatuks kasutada. Majanduslikult tähtsad tööstuskeskused tuleb seepärast sellest vööndist püüda viia sisemaale.

Otstarbekohase välispoliitikaga ja lepingutega tuleb saavutada olukord, et mitte kõik riigipiirid ei oleks ähvardatud seisukorras.

Merepiire peab tagama küllalt tugev laevastik. Sellises olukorras jääb siiski püsima kallaletungide oht õhust.

Riigi hea kuulsus, sõbrused, millised ta on suuteline võitma, tema ajakirjanduse ja kirjanduse mõju ning tema propaganda-organisatsioon on seepärast teguriteks, mis aitavad tasakaalustada riigipiiri eventuaalselt ebasoodust konfiguratsiooni.

Tähtis on seejuures riigi sisepoliitiline olukord. Ilma rahva ühise tahteta on totaalse sõja ja kaitse pidamine võimatu. Enamasti suurtel ohumomentidel on rahvastel olemas ühine kaitsetahe. Seda on võimalik kasutada ja süvendada osava propagandaga. Riigi sisepoliitiline tugevus on suurel määral rajatud rahva homogeensusele. Vähemusrahvused, kolooniate olemasolul — pärismaalased, sotsiaalne ja majanduslik rahulolematuse oma rahvas on suured nõrkusmomendid, mida vastase propaganda ei jäta kasutamata.

Rahva kultuuriline tase mõjutab riigi sõjajõudlusvõimet otseselt, võimaldades ohumomentidel luua uusi jõureserve ja uusi varasid. Madala kultuurilise tasemega rahvas pole suuteline sõja korral looma uusi kaitseabinõusid. Kõrge kultuurilise taseme negatiivseks omaduseks sõja korral võib olla asjaolu, et kõrge kultuurilise tasemega rahvas vastase sõjalise tegevuse vastu on tundelikum, kui madala kultuurilise tasemega rahvas. Kultuuriline tase mõjutab ka rahva organiseerimisvõimet. Tuleviku sõjas enam kui eelmistes — sõjaline edu ei olene mitte ainult strateegiast ja taktikast, vaid samuti juurdeveo ja varustusküsimuste otstarbekohasest korraldusest. Ka liiklemiskorralduse ja rahuaegse majanduse ümberkorraldamine sõjamajanduseks nõuab suurt organiseerimisvõimet. Sotsiaal- ja majanduslikkude teaduste, rahvusvahelise õiguse, geopoliitika, loodus- ja arstiteaduse kõrval teaduslikud uurimused tehnika ja keemia alal etendavad määratu suurt osa riigikaitse ettevalmistamisel. Suur tähtsus on ka tehnilise ala arengul.

Maapinna väärtus seoses rahva tihedusega ja rahva jaotusega maa ja linna vahel määrab ära, kuidas rahva toitlustamist suudetakse korraldada omal jõul. Maapõue-varanduste olemasolu määrab ära, kuidas riik annab sõjatööstuseks vajalikke tooraineid ja aseaineid ja kuidas ta sel alal on sõltuv välismaast. Oluline on seejuures, kus need toorained paiknevad: kas sisemaal või maa-aladel, mis alluvad vastase tegevuse mõjule. Mida vähem riik on sõltuv välismaast põllumajanduse saadustega varustamise ja toorainete alal, seda suurem on tema sõjaline potents.

Majandusliku elu arengu tehniline külg on tuleviku "materiaalsõjas" erilise tähtsusega. Tehnika ei ole sõjapidamisel mitte enam kõrvalise tähtsusega teguriks, vaid moodustab relvastuses kandvama teguri. Tehnika ja majandus määravad ära löögijõu, mille omab relvastatud jõud tuleviku sõjas. Tehnika ja majandus peavad tagama mitte ainult relvastatud jõudude varustamise kõige vajaliku, vaid nad peavad ka suutma tagada kogu rahva vastupanujõu, sisendades rahvasse usku oma võimeisse. Nad peavad tagama ase- ja abiainetega saamise ning seega tegema riigi sõltumatuks impordist. Seeriatootmisele kohandatud ja kindlalt juhitud tööstus on enam suuteline täitma sõjalisi nõudeid, kui väikesed ja mõnele kitsale alale spetsialiseerunud tööstused. See tööstus ei tohi olla kuhjunud suurtesse töökeskustesse, kus ta on väga tundeline vastase tegevuse vastu.

Ka kaubavahetuse iseloom ja bilanss omavad tähtsust riigi sõjajõudlusvõime seisukohast. Mida enam riik on kaubandusriik, eriti mida enam ta tegeleb vahekaubitsemisega, seda suuremad on tema tagavarad toorainete, valmisfabrikaatide ja toiduainete alal. See tagavarade hoidmine on juba tingitud rahuaja majanduse seisukohast ning seega sõjamajanduse seisukohast langeb

ära vajadus nende ainete soetamiseks mitterenteeruvates tingimustes. Mida laialdasemad on ühe rahva kaubandussuhted, seda suuremad on kogemused kontakti loomisel teiste rahvastega, asjaolu, mis omab väärtuse ka sõjamajanduse seisukohast.

Mida täiuslikum on ühe riigi tööstusliku ja kaubandusliku struktuuri väljaarendamine, seda soodsam on ka tema seisukoht sõjamajanduslikus vahetuskaubanduses teiste riikidega. Kui riik on suuteline ka sõja ajal müüma välismaale tähtsaid aineid, siis sellega on loodud suur jõureserv sõjamajanduslikust seisukohast. Eriti soodus aga on sellise riigi seisukord, kes mõne aine väljaveo alal omab monopoliseisukoha.

Liiklemisvahendite seis on samuti üks riigi sõjalise potentsi olulisemaid tegureid. Küllaldase kaubalaevastikuta totaalse sõja pidamine pole mõeldav. Hästi korraldatud ja kaitstud sadamad on samuti vajalikud. Sisemaal peab olema loodud rikkalik raud- ja veeteede võrk, et tagada majanduslikkude ja sõjaväeliste vedude tarbekohast korraldamist.

Teede suunad, liiklemistsentrumite korraldus ja seis, nende töövõime, nende tehniline seisukord ja nende vastastikune asendamise võimalus on tegurid, mis määravad liiklemiskorralduse väärtuse riigi sõjalise potentsi seisukohast. Liiklemisorganisatsioon oma tervikus peab vastama strateegilistele vajadustele ning nägema ette ka eventualiteete, kus üks või teine osa riigi territooriumist on langenud vastase kätte.

Liiklemisorganisatsiooni kõrval ka riigi sidevõrgu ja jõuallikate seis omab olulist tähtsust sidepidamiseks sisemaal ja välismaaga. Sidevõrgu seisust ei olene mitte ainult sõjalise, majandusliku ja administratiivse juhtimise edukus, vaid need on abinõud, mille kaudu ollakse võimeline mõjutama propagandaga rahvast ja välismaad. Ka elektrilise jõu olemasolu ning selle paindub kasutamisevõimalus juhtudel, kus mõned jõukeskused lakkavad tegevusest, omavad tähtsuse sõjamajanduse seisukohast.

Riigi- ja rahvamajanduse rahanduslikud reservid on riigi sõjajõudlusvõime tähtsamaid tegureid. Nad on määravaks, millises ulatuses on teostatavad kõik sõjamajanduslikud vajadused ja milliseid varasid on võimalik soetada sõja puhuks. Eriti tähtis on riigi- ja rahvamajanduse rahanduslik paindub ja likviidsus selleks, et rahuaja vajadustest kiiresti üle minna sõjalistele vajadustele. See paindub on vajalik kogu majandusele, üleminek rahuaegsest majandusest sõjaaegsele võtab aega. See ümberseadmise aeg peab aga olema võimalikult lühike, et mitte segada sõjalise tegevuse arenemist ning mitte viia ohtu kogu rahva korrapärasest varustamisest.

Mida paindubam on majandus oma seesmiselt ülesehituselt, seda kergem on tal täita sõjamajanduslikke nõudeid ja seda suurem on tema osa üldises riigi sõjalises potentsis. Seda majanduse paindubust täiendab leidlikkus, mis peitub rahvas. Ta on suuteline tekkivat häda kõrvaldama ja rahuldama uuestitekkivaid vajadusi, kergendades seega tunduvalt rahva ja ta majanduselu ümberrakendamist sõjalistele vajadustele.

Rahva püsivus, visadus ja kohanemisvõime on edaspidiseiks mittemateriaalseiks tegureiks, mis mõjutavad riigi sõjalist potentsi. On oluline juhtida ja kujundada rahva vaimset ja hingelist palet enne sõda ja sõjaajal selliselt, et ohuperioodidel

ilmneks terve rahva ühtlane ja terviklik vastupanutahe täiel määral. Tööliste ja nende perekondade meeleolust ning nende vastupanutahtest oleneb suurel määral sõjamajanduse produktiivsus, mis omakorda mõjutab ka võitlevate vägede meeleolu. Sõjaline ja sõjamajanduslik löögijõud oleneb seepärast suurel määral sellest, kuidas riigi- ja rahvajuhtidel õnnestub säilitada ja tõsta rahva vaimset ja hingelist jõudu.

Kõigest neist materiaalseist ja mittemateriaalseist tegureist üksikult ja nende omavahelisest koostööst oleneb rahva ja riigi sõjajõudlusvõime. Riigi sõjajõudlusvõime tugineb kõikide nende tegurite kavakindlale ülesehitamisele ja kasutamisele kaugemale ettenägeliku riigikaitse poliitikaga.

Riigi sõjajõudlusvõimet aga ei saa vaadelda ilma, et võtta arvesse riigi majanduslikku seisust. Riigi majanduslik kandejõud on riigi sõjajõudlusvõime kandvaimaks aluseks, on tema alustoeiks.

III. Sõda ja majandus.

I. Riigikaitsemajandus ja sõjamajandus.

Sõja ja majanduse vahel on kolme liiki suhteid:

- 1) poliitilised, sest sageli majanduslikud tegurid on olnud sõja tekkimise põhjuseks;
- 2) majanduslikud ja sotsiaalmajanduslikud, sest sõja tagajärjed on sageli avaldanud mõju majanduselu edaspidisele arenemisele;
- 3) riigikaitse- r e s p. sõjamajanduslikud, mis kõige tihedamalt seovad neid kahte nähtust, sest sõjapidamine ilma majandusliku kaasabitaga pole mõeldav ning majanduslik kandejõud määrab ära sõja kuju ja vältuse.

Mõte plaanikindlast ja kõike haaravast majanduslikust ettevalmistusest sõjaks on tekkinud alles Maailmasõja kogemustel. Enne 1914. a. oli sel alal — välja arvatud mõningad korraldused rahanduse ja krediitajanduse reguleerimiseks — üldiselt väga vähe ära tehtud. Põhjused selle küsimuse mittelahendamiseks olid enam-vähem kõikides riikides ühed ja samad: arvati, et sõda kujuneb lühiajaliseks ning ei arvestatud materjalivajaduste kohutavat tõusu. Kuna kohe sõja algusest peale tootmisvahendid ei suutnud rahuldada kõiki vajadusi, tekkisid kriisid, mis kõigepealt väljendusid võitlusvahendite puuduses kõikide sõdivate poolte juures ja hiljem laienesid ka teistele majandusaladele.

Käskiv nõue kooskõlastada vajadused tootmisega ja tarbimisega viis sõja vältel ikka karmimale kontrollile ja piiramisabinõudele, mis lõppesid vabamajanduse täieliku ümberkujundamisega plaanikindlaks sundmajanduseks ühes tarbimise tugeva piiramisega. See majanduselu ümberkujunemine teostus sõjaolukorra sunnil; selle teostamiseks kõikidel riikidel puudusid kogemused, mistõttu loomulikult esines suuri vigu ja ebasoovitavaid nähtusi.

Maailmasõjas saadud kogemused majanduselu organiseerimise alal sõjanõuete kohaselt on viinud veendumusele, et sel alal on vaja põhjalikke, ettenägelikke ja kaugeleulatuvaid ettevalmistusi juba rahuajal. Kõikide majandusalade kujundamist juba rahuajal vastavalt totaalse sõjapidamise nõuetele nimetavad sakslased *Wehrwirtschaft*iks. Meie nimetame seda rahuaegse majanduse

kujundamiseks vastavalt riigikaitse vajadustele ehk lühendatult riigikaitsemajanduseks.

Riigikaitsemajanduse organiseerimisel ja juhtimisel riik sageli peab lähtuma põhimõttest, et temal pole ükskõik, mil viisil suureneb rahvamajanduslik sissetulek, vaid et see teostuks varade ja jõudude võrra, mis tegelikult tagavad riigi võimsust igas olukorras.

Seejuures aga ei saa vaadata riigikaitsemajandusele kui rahuaegse majanduse vastandile. Riigikaitsemajandus on rahuaegse majanduse erikuju, nagu seda tingivad muudatused praegusaja poliitilises ja sotsiaalses mõtlemisviisis.

Kuna ennesõjaaegne vabamajandus oli organiseeritud ainult kasutoovuse põhimõttel, siis ka riigikaitsemajandus tahab korraldada majanduselu maksimaalse tulutoovuse põhimõttel; tema kõrgeim eesmärk aga on rahva julgeoleku kindlustamine.

Riigikaitsemajandusel on palju ühist plaanimajandusega, kuigi need mõisted pole sünonüümsed.

Riigikaitsemajandus tingib rahuaja majanduselu kavakindlat juhtimist riigi poolt. See ei tähenda aga veel, et riik kogu majanduselu korrastamise võtaks oma kätte. Riigikaitsemajandust võidakse korrastada plaanimajandusena, nagu seda näeme N.-Venes. Et see aga mitte alati pole vajalik, seda näeme demokraatlikkudes riikides, nagu Inglismaal, P.-Ameerika Ühendriikides ja Prantsusmaal, kes oma riigikaitsemajandusliku organisatsiooni väljakujundamisel on jõudnud väga kaugele.

Rahvaste vahel valitsevate tihedate kaubanduslike sidemete tõttu kistakse selle struktuuri arenemiskäiguga kaasa isegi riigid, kes ise vaevalt satuks totaalse sõja keerisesse.

Riigikaitsemajanduse teooria seepärast peab kõigepealt uurima, millised ülesanded on majandusel täita sõja puhul, millised riigikaitsemajanduslikud jõud peituvad rahuaja majanduses ning milliste jõudude ja väärtuste võrra võib ja peab täiendama rahuaja majandust sõja korral. Tema järgmine ülesanne on näidata, kuidas riigikaitsemajanduslikud jõud tuleb rakendada tööle sõjamajandusena sõja korral ja kuidas neid tuleb kasutada, et tagada sõjapidamisele maksimaalne sõltumatus materiaalistest teguritest.

Riigikaitsemajandus majandusliku ettevalmistuse mõistena sõjaks on rajatud rahuaegsete majanduslike ja poliitiliste võimaluste kohandamisele tulevases sõjas.

Sõjamajandus on sõjast ja selle mõjust tingitud rahvamajanduse eriline kuju. Kui rahuaja majanduses ja riigikaitsemajanduses on mõõduandvad eramajanduslik rentaablus ja majanduslik produktiivsus, siis sõjaajal kasu ja väärtusi loov moment kaotab oma primaarse õigustuse ja asendub vajadusega kindlate hulkade tootmise järele. Kui rahuajal majandus peab andma ülejääke, siis sõjaajal vajadused, mis pole kaetavad tootmisega või sisseveoga, peab kaetama juba olemasolevatest varadest. Sõjamajandus ei tööta mitte kasusaamise eesmärgiga, ta ei loo rahvamajanduslikku kapitali, mis uuesti peab tootma väärtusi, vaid toodab varasid ja kasutab rahvamajanduslike rikkusi, et anda riigile abinõusid võidu saavutamiseks.

Ainult see rahvamajandus on riigikaitse- ja sõjamajanduse seisukohast hästi

korraldatud, mille rikkus seisneb sellises rahvamajanduslikus kapitalis, mis ühtlasi on kasutatav riigikaitse huvides ning mis seega moodustab ka riigikaitsemajandusliku kapitali.

Sõjamajandust iseloomustab nõue, alistada kõik teised vajadused sõjaväelistele vajadustele, mis võrreldes rahuaegsetega tõusevad mitmekordseks.

Sõjast ja selle tagajärgedest — maa-alade võitmisest või kaotamisest või õhukallaletungidest — ning väliskaubanduse olukorra muutmisest tingituna muutub ka majanduse tootmisvõime. Sellest on tingitud järsud ja alatised tundmatud muudatused, nagu nad rahuaja majanduses kunagi ei ilmne. Siin võivad tekkida väga suured vahed vajaduste ja nende katmise võimaluste vahel.

Need tegurid sõjakorral tingivad seepärast rahuaegse majandusliku süsteemi täieliku muutmise. Vajadus rahuldada sõjapidamise nõudeid tingib majanduselu plaanikindlat juhtimist. Rahuaja majanduselu reguleerivad tegurid, turg ja hinnad, kaotavad oma mõju ning neid asendab kas riigilt juhitud või riigilt läbiviidud jaotusprotsess.

Sõjamajandus on seega rahvamajanduse eriline vorm, mis oma täitmisviisilt, organisatsioonilt ja vormilt erineb igast teisest majanduselu vormist.

2. Riigikaitsemajanduse ülesanded.

Riigikaitsemajandusel on täita kaks suurt ülesannet: ta peab aitama rahuldada kõik sõjaväelised vajadused ja peab ette valmistama ning teostama riigi majandusliku mobilisatsiooni. Need mõlemad ülesanded eriti aga viimane — majanduslik mobilisatsioon — nagu see on tingitud totaalse sõja vormist, nõuavad suurt ja põhjalikku eeltööd ja ettevalmistust. Need eeltööd on mitmekesised ja jagunevad mitmesugustele erinevatele tööaladele, nagu näit. põllumajandusele, tööstusele jne.

Riigikaitsemajandus omab kaks astet, millele kolmandaks järgneb sõjamajandus. Need 2 astet on:

1) Majanduse mobiliseerimise plaanimine, s. o. riigi majanduse mobiliseerimise plaani väljatöötamine. See on tingitud järgmistest vajadustest:

— rahuldada igal ajal ja küllaldasel määral sõjaväe nõudeid;

— tagada, et kõik majandusjõud — käitised ja üksikud isikud — teaksid ja tunneksid ülesandeid, mis neil tuleb täita sõjakorral.

2) Majanduse mobilisatsioon kitsamas mõttes, s. o. rahuaja majanduse üleminek sõjamajandusele. See ei pruugi mitte alati kokkuda sõja algusega, vaid võib toimuda varem, olles tingitud sõjaohu tekkimisest.

Majanduse mobilisatsioon sõjaohu perioodil või sõja algul on seega vaid üks lüli kõikidest nendest ettevalmistusabinõudest, mis juba ammu varem peavad olema algatatud.

Rahvamajanduse kujundamine riigikaitse- ja sõjamajanduse vajaduste seisukohast on võimalik ainult siis, kui täpselt tuntakse majanduslikku olukorda ja

majanduses peituvaid riigikaitsemajanduslikke jõude. Siin on vajalik omada täpset ülevaadet kõikidest nendest materiaalistest ja mittemateriaalistest tegureist, mis moodustavad riigi sõjajõudlusvõime. Eriti raske on hinnata seejuures just mittemateriaalseid tegureid. Neid võib küll hinnata, kuid neid on raske väljendada arvudes ja konkreetsetes valemities.

Seevastu tuleb aga kindlakujuliselt fikseerida kõik materiaalsed tegurid. Selleks tuleb kujundada majandusstatistika vastavalt riigikaitsemajanduslikkudele nõuetele. Riigikaitsemajanduse statistilised eeltööd peavad arenema kahes suunas; nad peavad võimaldama olemasolevate tagavarade ja majandusjõudude kindlakstegemist; peale selle statistika abil peab olema võimalik kindlaks teha sõjaväe, rahva ja majanduse sõjaaegseid vajadusi. Kuna statistika töömeetod olemasolevate varade kindlakstegemiseks omab juba küllaldaselt täiusliku kuju, siis vajaduste kindlakstegemise alal statistika meetodid on veel algastmel. Sellest seisukohast tuleb meetodit veel mitmeti edasi arendada. Selleks pole vajalik luua uusi asutisi, vaid seda võivad teha olemasolevad riiklikud ja muud statistilised asutised. Vajalik on vaid üks keskus, kes koordineeriks ja juhiks olemasolevate statistiliste asutiste tööd riigikaitsemajanduse seisukohast ning teeks üldisi kokkuvõtteid.

Need statistilised uurimused peale kõikide majandusalade analüüsi peavad ka haarama turuvaatlust ja -analüüsi, konjunktuuriuurimist ja ka käitisanalüüsi. Siin tuleb eriti silmas pidada üksikute käitiste tootmistingimusi, nende tootmis-, investeerimis- ja finantsreservid, nende kalkulatsiooni ja bilansi alused, ning nende tootmisvõime optimumi ja maksimumi.

Tootmismaksimum on käitise maksimaalne pinge, mida võimaldavad käitise hoonete suurus, masinate ja töölerakendatavate tööliste arv. Tootmisoptimum on käitisevahendite kasutamine piires, mis tagab suurima rentaabluse ja millest üleminek tähendaks juba käitise ebaratsionaalset koormamist.

Kui osutub võimalikuks saada kõiki neid majandusstatistilisi andmeid kõikide majandusalade kohta, siis on riigikaitsemajanduse seisukohast alati võimalik rahvamajanduses toimuvaid struktuurimuudatusi jälgida ja nendele muudatustele kohanduda. Sellega osutub ka võimalikuks struktuurimuudatusi mõjutada veel nende arenemise kestel ja neid suunata riigikaitsemajanduse nõuete kohaselt. Sihi- ja kavakindel majanduselu juhtimine aga on riigikaitsemajanduse olulisimaid tegureid.

3. Riigikaitsemajanduse sõltuvus riigi majanduslikust kandejõust.

Riigi majanduslik kandejõud on riigikaitsemajanduse aluseks. Riigi majanduslik kandejõud mõjutab riigikaitsemajandust kolmel viisil:

- 1) ainete tarbimise hulgaga rahuajal.
- 2) rahvamajanduse tootmisvõimega ja tootmisallikate asetsemisega.
- 3) riigi- ja eramajanduse finantsjõuga.

Rahuajal tarvitavad ained tavaliselt enamikus valmistatakse oma maal. Osa

aga siiski tuleb importida. Mida enam võimeline on rahvamajandus katma vajadusi oma maalt, seda kasulikum on see riigikaitsemajanduse seisukohast. Õige ja sihikindla tarbimise suunamisega võib saavutada sõltuvuse vähenemist välismaast.

Mida suurem on varade tarvitamine riigis, seda suurem on ka majanduslik kandejõud. Teisest küljest aga rahva harjumus rohkeks tarbimiseks võib tekitada sõjaajal ka raskendavaid momente, eriti siis, kui ainete import rahuajal oli suur. Tarbimise ulatus oleneb ka rahva nõudlikkusest. Riigikaitsemajanduslike ettevalmistuste ülesandeks on: rahuldada võimalikult täielikult ka kõrge elatustasemega rahva nõudeid sõjaajal.

Rahvamajanduse tootmisvõime on komponent põllumajanduse ja tööstuse tootmisvõimest. Põllumajanduse tootmisvõime oleneb mullastiku headusest, kuid ka harimisviisidest. Tööstuse tootmisvõime oleneb tööstuslike kaitiste suurusest ning arvust ja tehniliste tootmisvahendite hulgast ning väärtusest, tööorganisatsioonist ja tööliste oskusest. Tähelepanu väärib ka asjaolu, kuivõrd kaitiste töövõime on kasutatud, kui suur on vahe tootmisoptimumi ja tootmismaksimumi vahel. Mida suurem on vahe tootmismaksimumi ja tootmisoptimumi vahel, seda kasulikum on see riigikaitsemajanduse seisukohast. Tööstuse tootmisvõime oleneb ka tööstuste paiknemisviisist: suured tööstuskeskused on tundelikumad vastase rünnakute vastu kui detsentraliseeritud tööstused.

Riigi ja majanduse finantsjõud oleneb rahva rikkusest, ning tööstuses ja üksikul kodanikul olevatest rahalistest reservidest. Tähtis on seejuures, et need rahalised reservid oleksid alati kergesti muudetavad likviidseteks ning neid oleks võimalik kasutada riigikaitsemajanduslike vajadusteks.

Välismaalt vajalikkude ainete soetamiseks peab olema tagavaras väärtmetalle ja deviise. Nende hulgast ning asjaolust, millisel määral neid tagavarasid võib alal hoida või suurendada väljaveoga sõjaajal, oleneb abisaamise ulatus välismaalt, mida võib arvestada riik. Aktiivne tootmis- ja kaubandusbilanss on seepärast riigi finantsjõu tähtsamaid allikaid. Ka riigile krediidi usaldamine välismaalt etendab seejuures suurt osa. Mida suurem on teatud riigi rahvamajanduse kandejõime rahuajal, seda kergemaks osutub krediidi saamine välismaalt relvastus- või muude laenude näol.

Oluline kõige selle juures on, et riigi pangandus oleks hästi organiseeritud ja riigi rahanduse seisukord oleks laitmatu.

Mitmesuguste materiaalsete ja mittemateriaalsete tegurite erinevus teeb väga raskeks rahvaste riigikaitsemajanduslike jõudude omavahelise võrdluse. Ühe ja sama riigi piirides see jõud nii ajas kui ruumis võib muutuda.

Seepärast rahva riigikaitsemajanduslik jõud on muutuv suurus, mida ikka jälle uuesti tuleb kindlaks teha. Tänu selle evolutsioonile on ühtlasi ka võimalik seda jõudu kindla kava kohaselt kujundada ja arendada. Seda on suuteline tegema ainult riik. Riigi majanduspoliitika peab seega olema suunatud sellele, et kõigepealt kõvendada ja kindlustada oma riigikaitsemajanduslikku jõudu, jättes vastasele võimalikult vähe nõrku kohti riigi majanduselu häirimiseks.

Kõiki neid samme ja abinõusid, mis võetakse tarvitusele rahvamajanduse kõvendamiseks ja tema suunamiseks riigikaitsehuvisid silmas pidades,

sakslased võtavad kokku mõiste all "*Abwehrplanung*". Meie nimetame seda majanduse kaitsekavaks.

Vastase kalleletungid riigi majandusele suunduvad kõigepealt tähtsate käitiste ja tööstuskeskuste, liiklemiskeskuste ja kunstehitiste, sadamate, sildade, jõujaamade, vabrikute jne. pihta. Nende statsionaarne iseloom võimaldab ja kergendab kallaletunge. Neid majanduslikult tähtsaid esemeid tuleb kaitsta. Seepärast majandusruumi riigis tuleb kujundada selliselt, et majanduslikult tähtsad esemed end oma asetisega juba ise kaitseksid ning võimalikult vähe nõuaksid sõjalisi kaitseabinõusid. Tuleb arvestada, et strateegiline kaitse sõjaliste operatsioonidega pole mitte võimalik majandusele terviklikult.

Küll aga on võimalik, et majanduslikkude ettevõtete kavakindla hajutamise üle kogu riigi pakuks see vastasele võimalikult väikesi märke. Seepärast suured tööstuskeskused tuleb hajutada seevõrd, kui seda võimaldab kapital ja maa-ala. Kõigepealt tuleb viia piirivööndis olevad tööstused sisemaale. Muidugi on võimalik, et siin puhtmajanduslikud kaalutlused on vastuolus julgeoleku nõuetega. Seejuures vabamajanduses maksvat põhimõtet, asetada tööstused vastavalt kohtadele, kus nad võimaldavad suurimat rentaablust, riigikaitsemajanduslikkude probleemide lahendamisel osutub võimalikuks arvestada vaid osaliselt.

Käitisi ja ettevõtteid, mida rahuajal pole võimalik piirivööndist viia sisemaale, tuleb sõjapuhul evakueerida. Selleks, et see hädamomendil õnnestuks, on vaja aastaid kestvaid üksikasjalikke ettevalmistusi.

Kuid on ettevõtteid, mida nende iseloomu tõttu ei saa ka evakueerida, nagu kaevandused, rasketööstus jne. Sel juhul tuleb hoolitseda, et nende produktide tagavarasid oleks sisemaal küllaldasel määral olemas, — vähemalt esialgu, seni kui tööstus on kohandatud uuele tekkinud olukorrale.

Peab tähendama, et see riigikaitsemajandusliku tööstuse hajutamise suurel määral ühtub ka viimasaja üldiste nõuetega tööstuse hajutamise kohta puhtpoliitilisel ja tervishoidlikel põhjusil.

Majanduse kaitsekava peab aga veel arvestama seda, et sõjas terved tööstusrajoonid kas ajutiselt või pikemaks ajaks langevad vastase kätte. Sel juhul teised tööstusrajoonid peavad olema suutelised pakkuma kõike vajalikku ning üldises tööstuste paiknemispoliitikas tuleb tüürida sellele, et teatavad riigi maa- alad moodustaksid endast autarkseid majandusrajone. Pole see läbiviidav, tuleb hoolitseda sõjavarustuse ja toiduainete küllaldaste tagavarade loomise eest.

Ka peab majanduse kaitsekava arvestama seda, et sõja kestel tootmisprotsessi võidakse segada vastase sõjaliste abinõudega ning väliskaubandust majanduslikkude sanktsioonidega või blokaadiga. Kaitseabinõudeks selle vastu on oma sõjalised operatsioonid. Pole need mitmesugustel põhjustel läbiviidavad, siis ei jää muud üle, kui muretseda küllaldaselt toor- ja toiduaineid õigeaegselt tagavaraks.

Peale käitiste ja ettevõtete ümberpaigutamise ja hajutamise ning tagavarade loomise on võimalik veel teisiti mõjutada ja kujundada rahva riigikaitsemajanduslikku jõudu. Tuleb arvestada asjaolu, et ainult üks osa tekkivatest segadustest kutsutakse esile vastase sõjalise tegevusega, teine osa

aga tekib sõjast tingitud riigi sisemise elu täielikust muutumisest.

Siin tuleb arvestada kõigepealt oma majandusjõu kahanemist, mis on tingitud rahuaegselt majanduselt sõjamajandusele üleminekust. Siin tahes-tahtmata, ka majanduse kõige täpsema mobiliseerimisplaani teostamisel, tekivad hõõrumised ja segadused, mille tagajärjeks on tootmise vähenemine. Vajaduste rahuldamise kalkuleerimisel tuleb seepärast arvestada sellist toodangu vähenemist üleminekuperioodil.

Ka põhjustab tootmise vähenemist sõjaväe mobilisatsioonist tingitud tööjõu kahanemine. Selline tootmise kahanemine aga on eriti ebamugav just sõjamajanduse algperioodil ja esimestel sõjalistel operatsioonidel, kus sõjaväelised vajadused tingituna mobilisatsioonist ja sõjaliste operatsioonide intensiivsusest, on eriti suured. Seepärast tuleb püüda vähemalt üleminekuperioodil saavutada teatav tootmise tõus seega, et sõjaliselt tähtsad käitised ja ettevõtted rakendatakse tööle oma maksimaalses tehnilises ja tööjõu ulatuses.

Kõik see nõuab suurt organiseerimisandi ning pikaajalist ja põhjalikku ettevalmistust. Riigikaitsemajanduslik mobilisatsioon peab seepärast hoolitsema, et vähemalt sõjaliselt tähtsates ettevõtetes ei tekiks töötakistusi sõjalise mobilisatsiooni tagajärjel. See maksimaalne pinge saab aga kesta vaid lühikest aega, sest muidu annavad end tunda ülepingutuste tagajärjed nii tootmisvahendite kui tööjõu alal.

Riigikaitsemajanduslik jõud muutub ka olenevalt muutuvatest tarbimisvajadustest. Tarbimise muutumine kutsutakse esile kõigepealt kavakohaselt ettenähtud rahuaegse tootmise üleminekust sõjaaegsele tootmisele, kusjuures suletakse need tööstusharud ja käitised, mis ei oma tähtsust sõjamajanduslikust seisukohast. Samuti muutub tarbimine olenevalt väliskaubanduses tekkinud muutustest.

Ka siseriigis tekib muudatusi tarbimises, sest mitmed tootmisalad, mis seni töötasid rahva tarvete rahuldamiseks, rakendatakse tööle sõjaväeliste vajaduste kohaselt.

Riigikaitsemajanduslike ettevalmistuste ülesandeks jääb korraldada asju selliselt, et rahvas selle all võimalikult vähe kannataks.

Rahva ja riigikaitsemajandusliku jõu õige ja kavakindel kasutamine on võimalik vaid siis, kui on teada riigikaitsemajanduslikud vajadused.

Riigikaitsemajanduslikud vajadused koosnevad sõjaväe ja rahva vajadustest toidu, riietuse jne. alal, ning sõjaväe ja majanduse vajadustest toorainete, aseainete, valmistoodete jne. alal. Riigikaitsemajandusliku vajaduse peamiseks komponentideks on seepärast vajadused toitlustamise, toorainete ja muude materjalide alal. Sellest tekkinud suurearvulised vajadused aga tuleb liigitada järjekorda nende tähtsuse järgi, sest sõjategevusest tingituna osutub võimatuks rahuldada kõiki vajadusi. Teatav ratsioneerimine osutub seepärast vajalikuks veel enne, kui annavad tunda puudused majanduslikus käibes ja rahva tarvitude alal.

See vajaduste järjestamine ja ettenägelik ratsioneerimine on seepärast riigikaitsemajanduses väga tähtis ülesanne, mida suure hoolega tuleb ette valmistada ja läbi viia.

Tuleviku totaalsetes sõjas vajaduste rahuldamine tuleb viia läbi kolmes tähtsusjärjekorras:

- 1) Kõigepealt tuleb rahuldada võitlevate vägede vajadused.
- 2) Järgnevalt tuleb rahuldada riigikaitsemajanduslikud vajadused, s. o. kõikide nende vajadused, kes põllutöö, tööstuse, kaubanduse ja liiklemise alal sisemaal on tegevuses sellega, et tagada sõjaväe vastupanujõudu. Isiklike vajaduste kõrval on vaja rahuldada majanduse vajadusi materjali alal.
- 3) Kolmanda järjekorra moodustavad sõjaväe vajaduseks mittekõlbulikud ning riigikaitsemajanduslikult mitte tähtsad majandusalad. Sõjaväe rahuaegsed vajadused on kindlakstehtavad statistika abil. Neid arve aga tuleb suurendada teatava julgestuskoefitsiendi alusel.

On ilmne, et sõjaväe sõjaaegsed vajadused relvastuse, riietuse ja toiduainete alal on suuremad kui rahuaegsed vajadused. Nende vajaduste täpne kindlakstegemine aga on võrdlemisi raske, kuna puuduvad viimasaja kogemused, 1914/18. a. kogemused aga pakuvad vaid üldiseid orienteerumisarve.

Seda vajaduste suurenemist tuleb seepärast arvestada väga ettevaatlikult ja suure julgestuskoefitsiendiga.

Teiseks tundmatuks teguriks on tootmise vähenemine, mis võib tekkida rahuaegselt majanduselt sõjamajandusele üleminekul ning kaotustest, mis tekitab vastane.

Nende tundmatute tegurite eest peab sõjaväe vajaduste rahuldamine ennast tagama küllaldaste tagavaradega: relvade, laskemoona, riietuse, toiduainete, kütteainete, õlide jne. alal. On ilmne, et see tagavarade hoidmine nii majanduslikkudel kui sõjatehnilistel kaalutlustel ei saa olla ülemäära suur. Ta peab aga siiski võimaldama mobiliseeritava sõjaväe vajaduste rahuldamise relvistuse, riietuse ja toiduainete alal ning sõjaliste operatsioonide takistamatut teostamist — n. n. üleminekuperioodil, s. o. seni kuni sõjamajandus on suuteline töötama täie koormatusega.

Ülemineku ajajärk rahuaegselt majanduselt sõjamajandusele on mitmesugustel tööstusharudel erineva pikkusega. Tagavarade vajaduste arvestamisel tuleb seda silmas pidada.

Riigikaitsemajandusliku ettevalmistuse ülesandeks on asju niimoodi korraldada, et see üleminekuajajärk oleks võimalikult lühike.

Riigikaitsemajanduslikud vajadused on sama tähtsad kui sõjaväe vajadused. Nagu tuleviku sõjas pole võimalik teha vahet rindel võitleva sõduri ja tehases töötava töölise vahel, nii ei saa olla ka vahet sõjaväe ja riigikaitsemajanduse vajaduste vahel. Kõik riigikaitsemajanduses tegevuses olevad isikud tuleb varustada riietusega ja toiduga, samuti nagu sõdureidki. Ka sõjaväe vajadusteks töötavaid tehaseid ja ettevõtteid tuleb varustada toorainetega, õlidega jne. samadel alustel, kui võitlevaid vägesid.

Liigitades rahvamajandust riigikaitsemajanduslikust seisukohast, võime vahet teha sõjaliselt ja elatamisseisukohast tähtsa ning sõjaliselt mitte vajalike tööstuste vahel. Seejuures sõjatööstuste hulka ei tule mitte lugeda ainult rahuajal relvastamise alal töötavaid tehaseid ja käitisi, vaid ka neid eratööstusi, mis on

ette nähtud sõjaväeliste vajaduste rahuldamiseks sõjaajal.

On ilmne, et sõjaliselt ja elatamisseisukohast tähtsad tööstused tarvitavad kõik sõjaajal saadaolevad toorained ja materjalid ning kolmanda grupi, sõjaliselt mitte vajalikkude tööstuste jaoks neid kas üldse ei jätku, või jätkub ainult õige piiratud määral.

Kõikide sõjaliselt mittevajalikkude käitiste tegevus sõja korral tuleb seepärast lõpetada. See tegevuse lõpetamine on tingitud sellest, et seal töötavat tööjõudu tavaliselt vajatakse mujal. Samuti võivad olla vajalikud ka nende käitiste sisseseadmed. Pealegi nendele käitistele pole anda vajalikke tooraineid.

Riigikaitsemajandusliku protsessi otstarbekohaseks juhtimiseks on vajalik rahuajal majanduse tarbeid kindlaks tegevat statistikat täiendada statistikaga, mis teeb kindlaks riigikaitsemajandusliku jõu ja riigikaitsemajanduslikud vajadused.

On need statistilised alused olemas, siis osutub võimalikuks vajaduste plaanikindla juhtimisega rahuajal rahva ja majanduse tarvidust suunata riigikaitsemajanduse huvide seisukohast. Kui tarbimisstatistikaga on tehtud kindlaks rahva harjumused ja vajadused tarbimise alal, siis on ka võimalik määrata kindlaks tarbimise rahuldamise viise. Sel viisil selgub, mis alal ja mil määral tuleb kärpida tarbimist või milliseid uusi teid tuleb valida tarbimise rahuldamiseks.

Kõige selle tarbimise suunamise eesmärgiks on tagada riigi majanduslikku sõltumatust sõja korral.

Tarbimise juhtimine on seepärast riigikaitsemajanduse tähtis ülesanne ning peab leidma lahenduse majanduse mobiliseerimisplaaniga.

IV. Riigikaitse potentsiaalsete jõudude mobilisatsioon ja nende rakendamine sõja puhul.

1. Juhtimisorganisatsioon.

Riigi olemasoleva riigikaitsemajandusliku jõu ja sõjamajanduslikkude vajaduste kõrvutamise määrab ära majanduse mobiliseerimise suuna. Sellise mobilisatsiooni eesmärgiks on rahva kõikide majanduslikkude jõudude ettevalmistus riigikaitseks. Riigikaitsejõudude mobilisatsioon hõlmab rahva kõiki majanduslikke varasid, kui ka hingelisi ning vaimseid jõude. Sõda tingib kõikide nende jõudude äärmist pingutust. Ettevalmistused sõjaks peavad võtma seepärast aluseks põhimõtte äärmiste pingutuste vajadustest, olgugi et seda pingutust võib-olla teinekord ei tule kasutada terves ulatuses. Riigikaitse jõudude mobilisatsioon peab olema totaalne.

Ainult riik on suuteline ette valmistama ja läbi viima kõikide jõudude kavakindla rakendamise ning relvastatud ja majanduslikkude jõudude koostöö. Rahuajal olemasolevatest ja kehtivatest seadusnormidest ja majanduselu mõjutamisviisidest ei jätku ülaltoodud eesmärgi saavutamiseks. Selleks peab loodama majanduse juhtimise uued vormid, mille olulisemateks tunnusteks on

kõikide majanduselu nähtuste reguleerimine ning tootmise ja tarbimise kavakindel juhtimine.

See majandusjõudude kooskõlastatud suunamine nõuab vastava kõrgema juhtimisorgani olemasolu. Ainult selline keskus on suuteline haarama olukorda terviklikult ning suunama kõik jõud sinna, kus see on kõige otstarbekohasem.

Maailmasõja algul pea üheski riigis polnud sellist keskorganit. Alles sõja veristel kogemustel jõuti sõja lõpupoole arusaamisele majanduselu juhtiva keskuse loomise vajadusest.

Sellise juhtiva keskorgani ülesandeks on riigi majanduselu juhtimine vastavalt sõja vajadustele. Selle saavutamiseks tuleb lahendada rida ülesandeid, millest olulisem on tasakaalu leidmine sõjaväe vajaduste ja majanduse tootmisvõime vahel. Seejuures peale sõjaväe otseste vajaduste tuleb arvestada ka sõjaväe kaudseid vajadusi ja rahva vajadusi.

Seega sellise keskorgani töö kannab peamiselt majandus-administratiivset ilmet, kuigi sageli ka tuleb arvestada teisi tegureid, nagu rahva meeleolu jne. Keskorgan peab looma kõigepealt organisatsiooni vajalikkude ülesannete läbiviimiseks, peab juhtima majanduslikku elu vajalikkude eeskirjadega ja seadusnormidega ning kontrollima kogu majanduslikku tegevust, s. o. ka sellist, mis otsekoheselt ei allu riiklikule juhtimisele.

Isegi juhul, kui selleks juba rahuajal on tehtud kõik ettevalmistused, osutub siiski vajalikuks alaline ja painduv juhtimine ka sõja puhul, sest siis olukord on alatasa muutuv.

Esimeseks põhiliseks küsimuseks, mis riigil tuleb lahendada, on otsustada, millise süsteemi kohaselt tuleb juhtida sõjamajandust: kas tuleb majandus tervikult või osaliselt riigistada? Kas riigi majanduselu tuleb tsentraliseerida või tuleb jääda detsentraliseeritud majanduselu arendamise põhimõtte juurde? Kuivõrd ja millises ulatuses tuleb piirata eraomaduse põhimõtet? Millised tagajärjed võivad olla ühel või teisel neist lahendustest ja milliseid konkreetseid samme igaüks neist tingib?

Seejuures küsimuse lahendamisel, kas valida majanduse riigistamise süsteem või mõni muu, ei tule seda mitte teha poliitilise režiimi põhimõttest lähtudes, vaid ainuüksi seisukohast, milline vorm on kõige otstarbekohasem majanduselu juhtimiseks sõjaajal. Riigistamine oleks seejuures ajaliselt piiratud ja ei tähendaks mitte eraomaduse põhimõtte kaotamist, vaid omandusõiguse ajutist piiramist ja seda peamiselt tootmisvahendite alal. Riigistamine sel juhul tähendab, et mitte varandus ei lähe riigi kätte, vaid ettevõtte juhtimine.

Riigikaitsemajanduslikkude küsimuste lahendamisel pärast Maailmasõda sageli on nõutud just riigistamise läbiviimist, väites, et just see majanduselu juhtimisvorm kõige enam võimaldab vältida ebaõiglasi ja suuri kasusid ja altkäe kauplemist. Seejuures tuleb aga pidada silmas, et selline ümberkorraldus just sõja algul, kus ettevõttele nõutakse maksimaalset tööpinget, on ebaotstarbekohane. Ettevõtete tootmisvõime langeks tunduvalt. Veel raskem aga oleks põllumajanduse riigistamise läbiviimine. Siin tootmise kontrolli teostamine on veelgi raskem kui tööstuses. Vähemate raskustega aga on seotud teiste majandusalade riigistamine. See puutub kaubandust, eriti aga liiklemiskorraldust ja krediitkorraldust. Nii ka Maailmasõjas ükski riik ei teostanud kogu

majanduselu riigistamist, vaid riigistati üksikuid ettevõtteid või üksikuid majandusharusid.

Kui riik seepärast eeltoodud kaalutlustest lähtudes ei taha mitte teostada riigistamist, peab ta leidma teisi viise ja abinõusid majanduselu kavakindlaks suunamiseks sõjatarvete kohaselt.

Selliseks juhtimisvormiks võib olla majanduselu plaanimine ja suunamine.

Seda juhtimisvormi iseloomustab kõigepealt asjaolu, et eraomanduse ja detsentraliseeritud käitise juhtimise põhimõtte jääb püsima. Käitise juhatus aga seejuures siiski on teatud määral seotud riigi majanduselu kõrgema juhtimiskeskuste juhenditega ja ettekirjutustega. Tal jääb aga vaba valik abinõudes eesmärgi saavutamiseks.

Riiklikult kõrgemalt majanduselu juhtimiskeskuselt antud juhendid võivad olla kahte laadi: nad võivad kas keelata või nõuda ühe või teise aine valmistamist ja tarvitamist. Toorainete jaotamisega ja juurdeveo korraldusega aga avaneb võimalus avaldada tarbe korraldustele ning seadusnormidega saab teda sundida korralduste täitmisele.

Kuigi majanduselu juhtimise viisid ja abinõud on mitmekesised, on nende lõppeesmärk ikka üks: et riik saaks reguleerida temale tarvilikkudes piirides tootmis- ja tarbimisprotsessi. Tähtsamateks abinõudeks seejuures on kontingeerimine resp. ratsioneerimine, millega reguleeritakse turu nõudmist ja pakkumist. Sellele lisandub hindade piiride või täpsete hindade määramine aktiivse hinnapoliitikaga.

Järgmisteks abinõudeks on rekvisitsioonid nende kõige mitmekesistel kujudel. Sageli riik rekvisitsiooniga võtab endale vaid õiguse kasutada ja jaotada teatavaid varasid, ilma et ise asuks nende valdamisele.

Edasi majanduselu juhtimise abinõuks on n. n. järjekorra nimestikkude koostamine, millega määratakse kindlaks teatavad tarbijad, kes on õigustatud saama teatavaid aineid esimeses järjekorras või jälle teatavate vajaduste rahuldamise järjekord.

Selle abinõu elluviimine teostub juhendite andmisega vastavatele alluvatele instantsidele ja enamikus ei kuulu avalikkusele.

Enamik riike teostab riigikaitsemajanduslikke ettevalmistusi just neil põhimõtetel, tarvitades riigistamist ainult mõnel üksikul alal.

Omaette probleemiks on riigi majanduselu kõrgema juhtimiskeskuse organisatsiooni küsimus. Selle organi kompetents ja vastutus, tema koostöö alused teiste ametkondadega on põhimõttelise ja otsustava tähtsusega küsimused. Kui nõutakse majanduselt selliste suurte nõuete täitmist, nagu seda nägime eespool, siis peab selleks temale antama ka võimalused ja vajalikud abinõud. Kuid ka sõjaväelisel juhatusel peab olema õigus kaasa rääkida majanduslikkude probleemide otsustamisel. Sageli isegi, kui majandus pole suuteline täitma kõiki sõjalisi nõudeid või kui mitmesuguste ametkondade nõuded üksteisele vastu käivad, on see sõjaväeline juhatus, kes otsustab küsimuse, milliseid nõudeid tuleb täita majandusel esimeses järjekorras.

Neid asjaolusid tuleb arvestada majanduselu juhtimiskeskuse organisatsiooni loomisel. Tavaliselt sellise keskorgani loomisel etendab suurt osa ka riigi poliitiline struktuur. Autoritaarsetes riikides see on tavaliselt üksikisik,

demokraatlikkudes — mitmeliikmeline nõukogu, kes võtab küsimuse lahendamise enda kätte. Igal juhul aga tuleb võimaldada sõjaväeliste võimude kaastööd selles keskorganis.

Järgnevalt on otsustada, millisel kujul kaitsemajanduse juhtimine tuleb lülitada üldisesse valitsemisprotsessi.

Tekib küsimus, kas tuleb riigi majanduselu juhtimise keskasutis lülitada sõjaväe juhtimise keskasutise külge?

Lähtudes asjaolust, et sõjamaterjali muretsemine nii rahu kui sõja ajal on sõjaväe keskasutiste ülesanne, on sageli avaldatud soovi, et sõjaväe keskasutis võtaks kogu sõjamajanduse juhtimise oma kätte. Seejuures tuleb aga arvestada, et sõjaajal peab kogu majanduselu olema tervikuna juhitud. Selline juhtimine aga sõjaväe võimudel käib üle jõu.

Seevastu aga peab tagatama sõjaväele kõige kindlam kaastöö majanduslike küsimuste lahendamisel. Sõjaväe kaastöö sel alal peab toimuma kindla kava kohaselt. Alles siis, kui sõjaväes endas on kujunenud välja kindlad seisukohad ja vajadused, tuleb neid suunata edasi eraasutistele. Et Maailmasõjas sõjamajanduslikud vormid kujunesid välja sõjaväe nõudmistest ja tema poolt tarvitusele võetud abinõudest, see näitab vaid seda, et sel alal algatus seisis sõjaväe võimude käes. See ei tõesta aga veel lahenduse otstarbekohasust. Seepärast ka Maailmasõja lõpupoole sel alal nihkusid esirinda teised, mitte sõjaväelised asutised. Ka tänapäeval enamikus maades valitsevate vaadete kohaselt lasub majandusliku mobilisatsiooni ettevalmistus rahu ajal ja teostamine sõjaajal mittesõjaväelistel asutistel. Nende asutiste rahuaegne töö annab neile ülevaate, mis on võimalik saavutada sõjaajal ja kuidas töö on läbiviidav kõige otstarbekohasemal kujul. Seevastu sageli, kuigi mitte alati, sõjaväevõimud peavad esitama nõudmised, milliseid tuleb täita.

Majanduselu juhtimine seepärast tuleb jätta eraasutiste ülesandeks. Et tagada majanduselu kooskõlastatud juhtimist, selleks pole vaja luua uut täidesaatvat asutist. Eriti on hilja seda teha sõja puhkemisel. Et viia mitmesuguseid organisatsioone koostööle ühistel põhimõtetel, selleks on vaja, et nende organisatsioonide juhid töötaksid kooskõlastatult. Milliseid üksikasjalikke vorme selleks valida, see oleneb iga riigi iseärasustest. Möödapääsematu vajadus aga seejuures on ühe organi järele, kellel oleks käsuandmise võim ja kes seega tagaks alluvate organite kooskõlastatud töö.

On otstarbekohane sellele juhtivale organile anda juurde nõuandev organ. Sellesse nõuandvasse organisse peavad kuuluma valitsuse-, sõjaväe- ja majandusringkondade esindajad. Peale asjalikkude nõuannete selline nõuandev organ on ühtlasi suureks abiks propaganda seisukohast.

Olulise tähtsusega on ka majanduselu juhtimise keskorgani seesmine struktuur. Tuleb määrata kindlaks selle organi lülitamine üldisse valitsemisprotsessi kui ka need asutised, millised sinna allutada. Olemasolevatest rahuaegsetest asutistest vaevu jätkub sõja puhul kõikide tekkivate küsimuste lahendamiseks. Tuleb seepärast selgitada, milliseid uusi asutisi tuleb juurde luua ja millistele juba olemasolevatele asutistele neid juurde lülitada.

Põhimõte, et majanduselu tuleb juhtida plaanikindlalt, ei tohi leida sellist tõlgitsemist, et kõik tuleb lahendada ühes keskses. Keskorganis võidakse

lahendada ainult kõrgema riigivõimu suured ja kõiki haaravad kavad. Üksikasjade lahendamine on alluvate instantside ülesanne. Nende alluvate instantside organiseerimisel tuleb lahendada küsimus, kas nende tegevus peab arenema tsentraliseeritult või regionaalsel põhimõttel.

Teine põhimõte, mida tuleb arvestada organisatsiooni kujundamisel on see, et kõik töö, mis puutub kontrolli ja lubade andmisel, kuulub valitsusasutistele. Kõik see aga, mis moodustab kaubandustegevuse, nagu ostud, tagavarade hoidmine ja ainete jaotus on eramajanduslikkude vormidega organisatsioonide ülesanded. Mida enam on majandamise raskuspunkt neis viimastes organisatsioonides, seda enam ühtlasi kannavad nad ka ametiasutiste ilmet.

On võimata haarata majanduslikku mobilisatsiooni ühte tervikplaani. Ta oleks seega liiga vähe paindub ning teostamine raskendatud. Majanduslik mobilisatsioon peab seega koosnema reast üksikute alade mobiliseerimisplaanidest, millede peamine rakendamispõld on inimene (tööjõudude mobiliseerimine), maa (põllumajanduse mobiliseerimine), materjal ja tootmisvahendid (tööstuse mobiliseerimine), liiklemine, kaubandus ja rahandus.

2. Tööjõu mobiliseerimine.

Inimeste hingelisi ja vaimseid jõude tuleb juba rahuajal, veel enne ähvardavat sõjaohu mõjutada ja kujundada oma propagandaga. Selle mõjutamisega ja propagandaga peab saavutatama rahva ühine ja kindel kaitsetahe, mis on aluseks ja tagatiseks totaalsele mobilisatsioonile.

Olulisemaks eeltöoks sel alal on rahulolu saavutamine võimalikult kogu rahvas. Selle eelduseks aga on sotsiaalsete vastuolude võimalikult tervikuline kaotamine, vaimse ja materiaalse elatustaseme tõstmine võimalikult kõrgemale nivoole, rahva vaimsete ja materiaalsete vajaduste rahuldamine.

Mida ühtlasem on sel alal rahva meeleolu, mida vähem vastuolusid ühiskonnas, seda raskem on vastase propagandal seda mõjutada, ning seda vastupidavam on ta ka sõjaajal tekkivatele raskustele.

Nende mittemateriaalsete tegurite kõrval, mis esinevad määratu suure tähtsusega koefitsendina totaalses mobilisatsioonis, tuleb lahendada rida teisi küsimusi, mis on seoses tööjõu ettevalmistamisega ja rakendamisega sõja korral.

Kõigepealt tuleb probleemi lahendamisel arvestada seda, et sõjaväkke peab antama võimalikult rohkem inimesi, niipalju kui üldse on võimalik neid eemaldada tööprotsessist. Inimjõu äravõtmisega tööprotsessist aga väheneb produktsioon. Nii Maailmasõjas tootmise tagasiminekuks, peamiselt põllumajanduses, oli tingitud tööjõu puudusest.

Inimtööjõu puudus sõjaajal viib põhimõttelisele nõudmisele, kärpida eraelanikkonna vajadusi selleks, et vabastada võimalikult rohkem tööjõudu sõjamaterjali valmistamiseks.

On ilmne, et sellist äärmist kärpimist raskendatakse vaid siis, kui sõja arenemiskäik seda absoluutselt nõuab. Olenematult aga sellest, millise kaju võib võtta sõda, tuleb sellele eventualiteedile ette valmistada igaks juhuks.

Seejuures tekib küsimus, millised on need äärmised piirid, milleni võib viia kärpimisi. Teoreetiliselt tehakse vahet rahva "füsioloogiliste" ja "psühholoogiliste" vajaduste vahel. Füsioloogilisteks vajadusteks loetakse seda, mis on hädavajalik elu ja kehajõu alalhoidmiseks, psühholoogilisteks — seda, mis on vaja peale selle soodsa meeleolu ja kaitsetahte püsimiseks. Kuna füsioloogiliste vajaduste normid end lasevad enam-vähem kindlaks määrata, on psühholoogiliste vajaduste normide äramääramine pea võimatu. Sellele vaatamata küsimuse lahendamisel tuleb neid arvestada.

Kuna sõjavägi kisub tootmisprotsessist ära hulga inimesi, siis tootmisprotsessi tuleb organiseerida selliselt, et ta rationaalelt kasutaks ülejäänud tööjõu, ning produtseeriks ainult hädavajalikku. Tööjõu jaotus sõjaväe ja majanduse vahel tuleb teostada koordineeritult. Maailmasõja algul peeti silmas ainult sõjaväe mobilisatsiooni vajadusi, jäeti kõrvale majanduse vajadused. Alles pärastpoole loodi keskused, kes arvestasid kõiki vajadusi.

Tuleb arvestada, et paljud tööd nii tööstuses kui ka põllumajanduses on teostatavad ainult sõjaväekõlvuliste meestega. See puutub eriti nende tööstuste oskustöölitesse, kes produtseerivad sõjatarbeid kui ka samade käitiste juhtivasse personaali.

Sõja puhuks ettenähtud organisatsioon peab seepärast haarama kõik tööjõud ning peab olema suuteline neid kasutama painduvalt.

Seepärast totaalses mobilisatsioonis ei tule silmas pidada mitte ainult üksiku mehe sõjalist väljaõpet, vaid ka tema professionaalset oskust, tema kasutamisevõimalust seal, kus see riigikaitse üldisest seisukohast on kõige vajalikum ja otstarbekohasem.

Tööjõu probleemi lahendamisel tuleb arvestada seda, et mobilisatsiooni korral ca 20% töökõlblikest meestest võetakse sõjaväkke ning selle arvu võrra väheneb tööjõud tootmisprotsessis ning seda tuleb asendada.

Samal ajal suureneb aga tööjõu vajadus tööstuses, sest paljud neist on sunnitud oma toodangut mitmekordistama. Ühtlasi on aga ka käitisi, mis, kas väliskaubanduse tagasimineku või toorainete vähesuse tõttu on suutelised vabastama tööjõude. Edasi on kasutada tööjõu reservid neist käitistest, mis, kui mittehädavajalikkude ainete produtseerijad, oma tootmist vähendavad või selle hoopis lõpetavad.

Teoreetiliselt ja arvuliselt peaks seega tööjõu probleem olema lahendatav, eriti kui võtta arvesse tööaja pikendamise võimalust. Tegelikult aga tekivad selle küsimuse lahendamisel suured raskused. Tuleb arvestada, et töödlõpetavatest käitistest vabanevad tööjõud enamasti ei ole sellised, kes oleksid suutelised asendama sõjatööstusest sõjaväkke võetud oskustöölisi. Teiseks sageli need tööstused, mis on sunnitud suurendama oma toodangut, ei asu neis kohtades, kus on tööstused, mis lõpetasid oma töö. Tööjõu ümberpaigutamine aga on omaette raske probleem, mõjutatud korteriolude küsimusest kui ka psühholoogilisest momendist. Seepärast veelkord vajab rõhutamist põhimõtte, et produtseerida sõja korral tuleb ainult seda, mis on hädavajalik.

Selleks, et vältida tootmise tagasimineku sõja algperioodil, tuleb sõjaväkke mobiliseeritud tööjõu äraminekust tekkinud tühemed täita majandusliku mobilisatsiooni ettenägelikkusega. Seepärast töötavate käte arvu tuleb

suurendada seega, et ka naised, alaealised, vanad ja poolinvaliidid rakendatakse tööle. Üksikute käitiste mobilisatsiooniplaanid peavad seepärast kindlaks määrama, millises ulatuses ja millistel kohtadel naised ja alaealised on rakendatavad tööle. Osutub mobiliseeritud mehe otsene asendamine nais- või alaealise tööjõuga võimatuks, siis käitise mobilisatsiooniplaan peab ette nägema, millised organisatsioonilised muudatused töökohas ja tööviisides on vajalikud selleks, et võimaldada naiste resp. alaealiste tööerakendamist. Ka selle eest tuleb hoolitseda, et vajaduse korral oleks küllalt oskuslikult ettevalmistatud naistööjõudu. Vastavad ettevalmistused peavad seepärast tehtama juba rahuajal. Umbes samad põhimõtted on kehtivad alaealiste tööerakendamise kohta.

Väga oluliseks osutub ka see, et oleks ülevaade hooajatöödest tingitud tööjõu vajaduste suurenemise kohta ja et oleksid tehtud ettevalmistused nende vajaduste rahuldamiseks.

See käib eriti põllutöö kohta heina- ja viljakoristamisajal. Maal sel ajal tekki tööjõu puudus tuleb teha kindlaks teatavate rajoonide kaupa ning tuleb teha ettevalmistusi tööjõu saatmiseks lähematest linnadest.

Inimtööjõu mobiliseerimisplaan peab seepärast juba rahuajal teatavate rajoonide kaupa kindlaks tegema, missugustes põllunduse üksustes tööjõud on hädavajalikud ja millistes mitte.

Peale oma maal leiduva tööjõu on võimalik kasutada ka sõjavange, eriti põllutöös.

Inimtööjõu ratsionaalse kasutamise vajadus sõja korral tingib ka uusi töid korraldavaid seadusnorme. See on vajalik, kuna tekib uusi töötingimusi ja majanduselu kavakindel juhtimine tingib inimtööjõu otstarbekohast rakendamist.

Rahuajal kehtivad tööseadused tavaliselt jätavad üksiku isiku otsustada, kas ta üldse tahab töötada, jättes talle töö ja töökoha vaba valiku. Töötatakse vaba kokkuleppe alusel, kusjuures nii tööandja kui töövõtja on põhimõtteliselt üheõiguslikud. Samuti on vaba kokkuleppe alusel määratud kindlaks töötingimused, palga suurus jne.

Sõja korral muutub see olukord põhjalikult, kuid mitte kõikides tööstusharudes ühesuguselt. Sõjaväe mobilisatsiooni tõttu nõudmine tööjõu järele on suur, pakkumine aga väikene. Kuigi mõnes tööstusharus vabanevad tööjõud, siiski ei osutu võimalikuks vajadusi tööjõu alal rahuldada täiel määral. Algab seepärast suur nõudmine tööjõu järele, mis põhjustab palkade tõusmise, kui riik sel alal ei sega vahele. Palkade tõstmine aga ühtlasi mõjutab hindu ning selle tagajärg võib olla riigi rahanduspoliitika ebasoodus mõjutamine.

Vaba palgapoliitika ja tahe suurema sissetuleku järele viiksid ühtlasi töökoha sagedasele vahetamisele, mille tagajärg oleks töötulemuse kahanemine.

Korraldamata töötingimuste tagajärjeks oleks ka see, et mõned ettevõtted hakkaksid kõrvale põiklema kehtivatest töökaitseadustest, eriti tööaja pikkust käsitlevaist normest jne.

Et kõigile nendele tendentsidele vastu astuda ja vältida nende ebasoodsat mõju, või seda vähemalt vähendada, on vajalik riiklik töökorraldus hoopis laiemas ulatuses kui see on rahuajal. See korraldus peab kõigepealt haarama tööjõu jaotamise küsimuse ning seepärast loogiliselt peab ka kärpima iga üksikisiku

vabadust töö ja töökoha valikul. Need põhimõtted peavad olema sõjaaegse töökorralduse aluseks.

Enam kui vajadusega vältida töö korraldamisel tekkivaid takistusi, on töövahekordade riiklik korraldamine tingitud vajadusest ka inimtööjõu rakendamist kohandada majanduselu üldi-sele kavakindlale juhtimisele.

Totaalse mobilisatsiooni põhimõte, tahe rakendada igat jõuallikat riigikaitse teenistusse, tingib sootult uusi töökorralduse norme. Töö vabatahtlikkuse asemele astub töökohustus (töösund). Töökohustus on selleks abinõuks, mis annab võimaluse igat töökõlblikku rakendada tööle riigikaitse seisukohast tähtsates tööstustes ning kasutada tema tööjõudu tema oskuste ja võimete kohaselt. Muidugi on need eesmärgid, mis harva on saavutatavad täiel määral. Siiski on nad juhtmõteteks, mille kohaselt tuleb asuda probleemi lahendamisele. Põhjalik küsimuse lahendamise ettevalmistus juba rahuajal märksa kergendab küsimuse lahendamist mobilisatsiooni korral.

Viimasel ajal mitmes riigis ilmunud seadusnormid haaravad töökohustuse alla enam-vähem kõiki neid meeskodanikke 17 kuni 60 aasta vanuseni, keda sõjaväkke ei mobiliseerita ja kelle tervislik seisukord võimaldab üldse töötamist. Vaieldavaks küsimuseks seni on olnud töökohuste laiendamine naistele, kuid mitmes riigis on see küsimus lahendatud jaatavalt.

Kui töökohuse sisseseadmise küsimus on jaatavalt otsustatud, tekib küsimus, kuidas seda teostada.

Lihtsaim on selline töökohustuse teostamisvorm, kus peale töösunni on märgitud vaid need tööd, milliseid peab täidetama töökohustuslike poolt, või ümberpöörduvalt neid, milliseid nad mitte ei tohi täita. Kõik muu, töökoha valik, palga suurus ja muud töötingimused aga korraldatakse vaba kokkuleppe alusel tööandja ja töövõtja vahel.

Mida kindlamalt aga tahetakse teostada töökohustust, seda enam peavad täiendavad määrused ja eeskirjad korraldama nende töökohustuse algelises vormis vaba kokkuleppe aineks jäetud küsimuste üksikasju.

Samal ajal kui töökohustus haarab töövõtjaid, tööandjat haarab ja paneb talle peale kohustusi riiklik keskus, mis juhib üldist sõjamajandust. See puutub muidugi ainult neid käitiste omanikke, kes täidavad riigikaitse ülesandeid, kuna kõik muud samuti on sunnitud alluma üldisele töökohustusele.

Töökohustus küll piirab vaba kokkuleppet, et likvideerida seda aga siiski mitte täielikult. Kuigi töökohad sel juhul on piiratud, jääb töövõtjale siiski enam-vähem vaba valik, kus ta tahab töötada. Siiski tuleb aga panna maksma mitte täieline töölt lahkumise (töölepingu ülesütlemine) vabadus, nagu seda praktiseeriti juba Maailmasõja aegu Inglismaal ja Saksamaal.

Ühes töökohustustega tuleb kehtima panna ka palkade ülemmäärad, resp. orienteerimismid. Seda nähtust ei saa aga võtta töökohustuse teravama vormina, sest praegu juba rahuajal tööseadused reguleerivad neid norme.

Seevastu töövahekordade korraldamine vaba või osaliselt piiratud vaba kokkuleppe asemel esineb töökohustuse teravaima vormina. Tema põhimõtteks on, et töökohustuslikele määratakse töökoht, töö, tööaeg ja palk. Töökohustuslik, samuti kui sõdur sõjaväljal, on sunnitud täitma ülesandeid, mis temale pannakse ja millised on tähtsad riigikaitse üldisest seisukohast.

Selline töökohustuse vorm muudab ühtlasi ka täielikult töötingimused. Sellele vastavalt tuleb siis ka muuta käitise juhi õiguslik seisukord. Temale tuleb anda mõningad vastutava juhi õigused, ühtlasi hoolitsedes selle eest, et neid õigusi töökohustuslike vastu ei tarvitataks ülekohtuselt. See nõuab väga valvsat käitise kontrolli riiklike organite poolt ja käitise omanikkude seadmist samadele alustele töökohustuslasega, makstes talle tema tööle vastavat palka ning võttes riigi kasuks kogu käitise puhassisetuleku. Sellega ühtlasi käitise omanik muutub riiklikele organitele alluvaks käitise juhiks. Selles olukorras võib olla variante, kus riik annab ise käitisele töäjõu. toorained, palgad ja muu tegevuskapitali või jälle kus neis küsimusis antakse käitise omanikule resp. juhile vaba tegutsemisevõimalus.

Need mõlemad viimased vormid oma sisult on väga lähedased riigistamisele ja seepärast eespool käsitletud motiividel ei esine majanduse mobiliseerimisküsimuse lahendamise otstarbekohase variandina. Maailmasõja puhul sellist meetodit kasutati osaliselt Austrias, kuid kogemused sellest on halvad.

Olulise tegurina töäjõu probleemi lahendamisel on palgapoliitika. Palgaküsimus vajab lahendamist olenematult sellest, millise vormi omab töökohustus. Sõjaajal koos töötasu tõusmise tendentsiga ühtlasi ilmneb ka töötasu languse tendents. See puutub eriti töölistesse, kes vabanevad seismajäänud käitistest ning ei oma vajalikke oskusi selleks, et neid rakendada oskustöolistena tööle teisel. Samuti puutub see naistöäjõusse ja alaealistesse. Naiste ja alaealiste tööerakendamisega tahetakse suruda alla ka meestöäjõu palgad. Palku tuleb seepärast riigi poolt reguleerida ka sõja korral.

Sõjamajanduse teoorias on palju vaieldud küsimuse üle, mis tuleb võtta palgamäära aluseks. Ühtlasi soovitatakse korraldada palgaküsimust selliselt, et nad jääksid ennesõjaaegsele tasemele. Sellega tahetakse saavutada seda, et pakkumine ja nõudmine turul jääksid tasakaalu ning et töäjõu tootmisprotsessist sõjaväkke kutsumisega tekkinud tootmise vähenemisele seltsiks ka üldine ostujõu vähenemine.

Põhimõtteliselt on sotsiaalse olukorra kohta sõjaajal kehtiv sama põhimõte kui majanduse kohta üldse: selle täielikku muutmist sõja puhkemisel ei saa teostada improviseeritult.

Kui see leitakse vajalik olevat, siis tuleb seda korraldada selliselt, et sotsiaalolukorra kujundamine sõja alguseks oleks lõpule viidud.

Töökohustuse sisseseadmise otseks tagajärjeks sõjaajal esimeses järjekorras on vaid töösund, töö ja töökoha valiku vabaduse piiramine ja töö ülesütlemise täieline või osaline keeld. Teised küsimused, mis juba rahuajal on reguleeritud kas seadusandlusega või kokkuleppel, sellest otseselt ei haarata, vähemalt mitte sõja algperioodil.

Siiski võib osutada vajalikuks ka juba kohe teha teatavaid muudatusi töökaitseseadustes, pehmedades mõnedel aladel sellekohaseid rahuaegseid norme, kavakindlalt vältides aga tekkida võivat omavoli.

Sotsiaalse hoolekande korraldus tingib sõja korral erilist tähelepanu ning haarab eriti rindel võitlejate omakseid.

3. Põllumajanduse mobiliseerimine.

Toitlustamisprobleemi lahendamine riiklikus ulatuses erineb mitmeti tööstuse mobiliseerimise küsimusest. Sõjaajal tahes-tahtmata tuleb arvestada põllumajandusliku toodangu langust. See on tingitud kõigepealt tööjõu mobiliseerimisest sõjaväkke. Kuid ka hobutööjõu vähenemine — samuti sõjaväe tarviduste rahuldamisest tingituna — vähendab toodangut. Rasked toitlustamisolud võivad põllumajandusse jäetud hobuste tööjõudu veelgi vähendada. Väetusainete sisseveo raskus või nende tootmise vähenemine kodumaal põhjustavad samu tagajärgi. Sõjaajal toiduainete sissevedu välismaalt võib olla raskendatud või võib hoopis võimatuks osutada.

Selline olukord seab kodumaa põllumajandusele kahesugused nõudmised: ta peab kohandama tootmist muutunud olukorrale ning ühtlasi asendama rahuajal sisseveo teel saadud aineid. Põllumajandus peab seepärast oma tootmisprotsessi ümber korraldama, mis on eriti raske, kuna sellele tootmisprotsessile tõmbab oma loomulikud piirid kliima ja maapinna kvaliteet. Kohanemisel uuele olukorrale peab põllumajandus püüdma üle minna selliste ainete tootmisele, mis nõuavad võimalikult vähem tööjõudu ja väetusaaineid. Samal ajal loomade arv tuleb kohandada olemasoleva sööda hulga, sest on otstarbekohasem omada vähem ja korralikult toidetud loomi, kui palju ja halvasti toidetuid. Samuti on tõenäoline, et sööti-jäetav põllupind suureneb, sest on otstarbekohasem kasutada vähemat, kuid hästi haritud, kui suuremat ja halvasti haritud põllupinda. Põllumajandusliku tootmise ümberkorraldamisel on soovitatav üle minna selliste saaduste tootmisele, millede saak hektaarilt on eriti suur, näiteks kartulid jne.

Sageli on soovitatud sõjaajal asendada puuduvat inim- ja hobutööjõudu masinatega. Seejuures peab aga silmas pidama, et siin kergesti võivad tekkida raskused just tarvilikkude kütteinete saamisel, millede tarvidus sõjaväes on eriti suur.

Ka põllumajandusele avaldab sõja kestus suurt mõju: mida pikemaks sõda venib, seda suuremad puudused ilmnevad tööjõu alal, seda rohkem kuluvad väetusaainete vähese kasutamise tõttu mullastiku mineraalsed reservid. On need reservid suurel määral vähenenud, siis järgneb sellele toodangu järsk langemine. millest kiiresti ei saa üle ka väetusaainete rohkema kasutamisega. Ka põllutööriistad võivad sõja kestel kaotada palju oma kvaliteedist või muutuda koguni tarvitamiskõlbmatuteks, mis omakorda võib põhjustada põllumajanduse toodangu langust.

Tootmise ja sisseveo vähenemisest tekkivaid puudusi võib katta juhuslikkudest või selleks eriti ettenähtud tagavaradest.

Sõjast tingitud muudatused toitlusprobleemi lahendamisel tingivad varustusküsimuste riiklikku juhtimist ja järelevalvet. Riik peab juhtima tootmist ja korraldama jaotust. Põllumajandusliku tootmisprotsessi juhtimine erineb peamiselt kahes punktis tööstusliku tootmisprotsessi juhtimisest. Tingituna toodangu sõltuvusest looduslikkudest tingimustest tuleb arvestada seda, et mitte alati ei ole toodangu suuruse ja vajaduste vahekorrad samad. Seepärast on riik küll suuteline võimalikkude oletuste piirides määrama tootmisviisi, ta pole aga

suuteline määrama tootmise täpset suurust. Teiseks punktiks, milles erineb põllumajanduslik tootmisprotsess tööstuslikust, on põllumajandusüksuste suur arv ja suur erinevus. Seega raskendatakse tunduvalt üksiku üksuse toodangu arvestamist ja järelevalvet. Juhtimise raskuspunkt ei asu seepärast siin mitte, nagu tööstuses, positiivsetes ettekirjutistes üksikule käitisele, vaid üldsisulistel ettekirjutustel, mis haaravad kõikide üksuste tegevust. Need üldsisulised ettekirjutused on kas positiivse iseloomuga, kirjutades ette teatavate ainete tootmise, või negatiivse iseloomuga, keelates või piirates teatavate ainete tootmise või nende kasutamise teatavateks otstarveteks. Nende ettekirjutuste eesmärgiks on olemasolevate piiratud jõudude ja abinõude kõige otstarbekohasem kasutamine.

Üldkorraldavad abinõud puudutavad tootmisprotsessi kas otseselt või kaudselt. Otseselt nad mõjutavad tootmisprotsessi tööjõu ja tootmisvahendite põllumajanduse käsutada andmisega,

kaudselt — tingimuste loomisega, milledele põllumees on sunnitud kohanema sunniviisil või enda huvides. Kui näit. riik loob teatavaid loomasööda tagavarasid, ilma et teisi selliseid tagavarasid riigis üldse oleks olemas, siis põllumees on sunnitud seda sööta ostma ka ilma erilise ettekirjutiseta. Kui riik hinnapoliitikaga mõjutab tootmisprotsessi, siis põllumees kohaneb sellele oma huvides. Teiste abinõude rakendamise raskuse tõttu põllumajandusliku toodangu reguleerimisel omab hinnapoliitika siin erilist tähtsust. Eriti on tähtis, et hindade reguleerimine põllumajanduses haaraks kõiki aineid, kuna muidu ainete asendavuse tõttu üksteisega võivad tekkida segadused ja ebasoovitavused üldises tootmisprotsessis.

Võimalikkudest riiklikkudest hinnapoliitilistest variantidest põllumajanduses võivad tulla kasutamisele ainult kas kindel hind või hinna ülemmäär. Et seejuures ergutada tootmisele, on hinnamääramisel soovitatav aluseks võtta kallimalt töötavate üksuste tootmiskulud. Selle varal võidavad küll odavamalt töötavad põllumajandusüksused, kuid küsimuse üldise lahendamise juures see ei oma tähtsust.

Tähtsam, kui tootmise ergutamine hinnapoliitikaga, on hoolitsemine selle eest, et põllumajandus omaks küllaldaselt määralt tööjõudu. Meestööjõu äraakutsumine põllumajanduslikust tootmisprotsessist on eriti suur, kuna siin sõjaväe mobilisatsioon haarab enam mehi kui tööstuses, kus oskustöölisi ollakse sunnitud jätma kohale. Põllumajanduse seab eriti veel raskesse olukorda asjaolu, et mobiliseeritavad enamikus on põllumajandusüksuste omanikud ja juhid. Piiratud määralt nad on küll asendatavad teiste perekonnaliikmetega, eriti väikestes ja keskmistes põllumajandusüksustes. Tööjõu ümberpaigutamine põllumajandusüksuste vahel, nagu seda näeme tööstuses nendest käitistest, kes lõpetavad oma töö, ei ole võimalik, kuna siin jätkavad tööd kõik üksused. Seejuures aga on mõeldav, et põllumajandusele antakse tööjõude neist tööstuslikkudest käitistest, kes ei oma tähtsust sõjalisest seisukohast. Tõhusaks tööjõuks põllumajanduses on ka sõjavangid. Teatavateks töödeks on võimalik kasutada ka alaealisi. Hooaja töödeks, nagu külviks ja viljakoristamiseks aga tuleb tõmmata tööle ka linnaelanikke ning samaks ajaks tuleb püüda anda lühiajalisi puhkusi ka mobiliseeritud põllupidajatele. Viimast abinõu kasutati

Maailmasõjas rohkesti.

Niimoodi antud olukorras tootmine maksimaalses ulatuses tagatud, riik ühtlasi peab omama ülevaate toodangu suurusest ning peab juhtima ja korraldama ainete jaotust.

Kui toodangu vähenemine ületab teatavad piirid, siis täielikult vaba turu korral hinnad tõuseksid tunduvalt. Hindade kindlaksmääramine võimaldab ka vaesematele rahvakihtidele toiduainete hinna tasumise, ei taga aga veel, et igaüks neid ka tegelikult saaks. Seda võimaldab ainult üksikasjalikult juhitud jaotusprotsess, mis määrab igaühele vastavate ainete hulga, mis on omandatav vastava tunnistuse vastu. Et tagada igale kodanikule temale määratud hulga toiduainete saamist ja vältida möödahiilimist kindlatest hindadest, peab riik omama ülevaate jaotusele tulevatest hulkadest ning peab juhtima nende jaotust.

On arusaadav, et riiklikule majandamisele võetakse vaid need ained, milledest ähvardab tulla puudus. Tingituna põllumajanduse iseloomust on seal võimalikud suured kõikumused toodangu suuruses ja seega ka muudatused turu konjunktuuris. See asjaolu võib seepärast sundida võtma riiklikule juhtimisele väga paljude ainete tootmise ja jaotusprotsessi. Nii näiteks Maailmasõja ajal Saksamaal jaotusprotsessi korraldamine algas 1915. a. kevadel leivakaartide sisseseadmise, kuid juba 1916/17. a. blokaadi tagajärjel, oldi sunnitud võtma riiklikule majandamisele enam-vähem kõik tähtsad põllumajanduslikud ained.

Riikliku majandamise ülesanne on, nagu tähendatud, toodangu suuruse kindlakstegemine. Kuna põllumajanduslik toodang aga on väga muutuv, siis on täpse ülevaate saamine toodangu suurusest raskendatud ning osutub alati võimalikuks varjata teatavaid vähemaid hulki.

Põllumajandusliku toodangu riiklikule jaotamisele võtmist teostatakse seega, et üldiste kalkulatsioonide järgi toodangu võimalikust suurusest määratakse kindlaks ainete loovutamiskohustus ja ulatus. See ei eita, et nende tootjaile jäetakse kasutada neile ja nende majapidamisele vajalikud hulgad. Äraandmise kohustuse maksmapanemine nõuab määratu suuri organisatsioonilisi töid. Kui see ainete kogumisprotsess jäetaks erakaubanduse hooleks, siis oleks raske haarata tervet toodangut. Seega riik on sunnitud looma erilise organisatsiooni põllumajanduslike ainete vastuvõtmiseks, alalhoidmiseks ja edasijuhtimiseks tarvitajate kätte. Sellest protsessist lülitakse välja erakaubandus, mis sotsiaalsest seisukohast küll on ebasoovitav, kuid siiski vältimatu.

Sõjaajal Saksamaal põllumajandusliku toodangu kindlaks tegemine ja ainete kogumine oli pandud madalama astme omavalitsusasutistele. Kõrgema astme omavalitsusasutised juhtisid kogutud ained übertöötajatele ja sealt jaotuspunktidest, teostasid kaubanduslikku arvepidamist ning kontrollisid ka tootjat, übertöötajat ja jaotajat. Mis puutus ainete jaotamisse jaotuspunktide vahel, siis selle kohta omavalitsused said juhendeid kõrgematelt riiklikutelt keskustelt. Need kõrgemad riiklikud keskused ühtlasi reguleerisid üle- ja puudujääkide tasakaalustamist rajoonide kaupa. Selliseid riiklike keskusi oli õige palju: pea iga aine jaoks oli oma keskus, mis omakorda allusid peakeskusele — *Kriegsernährungsamt*ile.

Kõigi küsimuste kohapealne lahendamine toimus omavalitsusasutistes. Neile oli jäetud vabadus täitmisviiside valikul. Linnad tavaliselt kasutasid selleks

olemasolevat tööaparatuuri, maaomavalitsused aga tööjõu vähesuse tõttu olid sunnitud looma eriorganisatsioone.

Neil organisatsioonidel tuli täita väga erinevaid ülesandeid. Nii näit. linnavalitsuses põllumajandusliku tootmisprotsessi juhtimine etendas vaid kõrvalist osa, maal ümberpöörduvalt omavalitsustel polnud pea midagi tegemist jaotusprotsessiga.

Eriliselt oli organiseeritud tapaloomade küsimus. Siin põllumehe ja omavalitsusasutiste vahel töötasid "*loomakaubanduse ühingud*", kes sõja lõpupoole omasid monopoli seisukoha sel alal.

Ainete loovutamise sunni kõrval oli pandud kehtima äraandmiskohtade piiramine. Selle mõtte kohaselt tootja võis anda ära aineid ainult teatavasse, kõrgemalt poolt kindlaks määratud kohtadesse. Seda viisi tarvitati puu- ja aedvilja äraandmisel. Seeläbi toodang sunniti teatavatesse kindlatesse kanalitesse, mis viisid selle tarbijateni. Mõned linnaomavalitsused laiendasid seda viisi lepingutega, millised nad sõlmisid maaomavalitsustega ja tagasid endale seega puu- ja aedvilja juba varakult ette. Nende lepingute sõlmimist aga kontrollis ja reguleeris vastav kõrgem riiklik varustusinstants.

Prantsusmaal sõja kestel kujunes sel alal süsteem, mis oma sisult oli väga sarnane saksa omale.

Ainete jaotusprotsessi läbiviimiseks Maailmasõja ajal üldiselt uusi organisatsioone ei loodud. Selleks kasutati detailkaubanduse võrku. Tähtsamat osa seejuures etendas toiduainetekaart. Ainult sellega võis tarbija omada toiduaineid. Jaotaja aga andis aru oma läbikäigust kõrgematele keskustele just nende kaartide ettenäitamisega. Seda süsteemi täiendati n. n. Ostjate nimekirjadega, millist süsteemi kasutati kergesti rikunduvate ainete, nagu liha jne. jaotamisel. Selle süsteemi juures jaotaja sai jaotamisele tulevaid aineid kõrgematelt keskustelt ainult ostjate nimekirjade ettenäitamisel. See süsteem on praegugi Saksamaal läbiviidud ka rasvaainete jaotamisel. Selle süsteemiga tahetakse tagada, et iga tarbija ka tõesti saaks temale määratud hulga, ning et seejuures ei tuleks ette ainete rikundumist.

Edasi piirati tarbimist n. n. lihata-päevade sisseseadmise, luksusainete valmistamise keeluga jne.

4. Tööstuse mobiliseerimine.

a) Tööstustoodangu tähtsus sõjalisest seisukohast.

Tööstuse mobiliseerimise ettevalmistus on majanduse mobilisatsiooni tähtsaim osa, eriti neis riikides, kes sõjaajal saavad toetuda oma tööstusele ja oma toorainetele.

Tööstuse mobilisatsiooni ettevalmistusel juba rahuajal tuleb võtta aluseks sõjaaegsed vajadused. Seega esimeses järjekorras on vaja kindlaks teha need sõjaaegsed vajadused, kõigepealt aga vajadused sõjamaterjali alal.

Sõjamaterjali vajaduse määrab kindlaks sõjaväe juhatus, võttes arvesse sõjakogemusi, oma sõjaväe suurust, omi kavasid, kuluvust jne. On ilmne, et selline sõjamaterjalide vajaduste kava koostamine aga ka kohe kas otseselt või

kaudselt haarab kõiki majandusharusid. Sõjamaterjali vajaduste kava oma lõppliigitusel koosneb kolmest rühmitusest:

- 1) vajadused tarbeainete-tööstuse ja põllumajanduse alal sõjaväe toitmiseks ja riietamiseks;
- 2) vajadused sõjamaterjalide alal (relvastis);
- 3) vajadused "abimaterjalide" alal (sanitaar-, side- jne. varustus).

Raskem kui sõjaväe vajaduste kindlaksmääramine on aga tsiviilelanikkonna vajaduste kindlaksmääramine. Juba rahuajal on statistikal raske haarata elanikkonna tarbeid kõikides üksikasjades. Üldpilti sellest omatakse siiski ja see peab andma aluse ka tsiviilelanikkonna vajaduste kava koostamisele.

Sõjaväe ja tsiviilelanikkonna vajaduste kindlakstegemine aga veel ei haara kõiki sõjaajal tekkivaid vajadusi.

Neile lisaks tuleb veel arvestada sõjaväe kaudseid vajadusi ja eratööstuse investeerimisvajadusi. Sellest tuleb aru saada selliselt, et sõjatööstuse korrapäraseks töötamiseks on vaja anda selleks ka need tööjõud ja materjalid, mis on vajalikud tootmis-aparaatide korrashoiuks. Selles mõttes näiteks masinatehas, mis valmistab masinaid sõjamaterjali-tehasele, täidab samuti sõjaväe vajadusi. Samuti on ka tsiviilelanikkonna vajaduste rahuldamiseks töötava tööstusega. Ka seda on vaja korras hoida ja võib-olla ka uuendada.

Kokku võttes tööstusainete vajaduste plaan omab seega järgmise kuju:

A. I. Sõjaväe otsesed vajadused.

II. Tsiviilelanikkonna vajadused tarbeainete alal.

B. I. Sõjaväe kaudsed vajadused.

II. Eratööstuse investeerimisvajadused.

Vajadused niimoodi kindlaks tehtud, osutub järgnevalt tarvilikuks selgitada, kuidas üldiselt ja üksikasjades need vajadused on kaetavad. Osutub vajalikuks kindlaks teha tööstuse tootmisvõimet. Juba rahuajal sageli ilmnevad raskused selle tootmisvõime kindlakstegemisel, veel raskem aga on see sõjaajal, kus üksikuid tootmiskeskusi võidakse purustada, kus transpordis võib ilmned a takistusi jne. Üldiselt aga sel alal rahuaja statistika annab teatavaid andmeid ja kui siin sõja korraks võtta arvesse teatav "julgestuskoefitsient", siis ka sel alal tervikküsimuse lõplikuks lahendamiseks on võimalik leida vajalikke aluseid.

Kui suur ka ühe riigi tööstuse tootmisvõime oleks, näitab sõjaaegsete vajaduste ja tootmisvõime kõrvutamine siiski, et tööstus kõiki vajadusi rahuldada ei suuda. Siin osutub vajalikuks piirata vajadus tööstusainete tarvitamise alal. Kuna sõjaväe vajaduste arvel seda pole võimalik teha, jääb ainukeseks võimaluseks tsiviilelanikkonna vajaduste piiramine.

Sellega ühenduses käib ka nende tööstusharude või üksikute käitiste sulgemine, kes ei tööta sõjaliseks otstarbeks või kelle töötamise jätkamine osutub võimatuks toorainete puudusel. Sellest seisukohast võivad tulla sulgemisele ka sellised käitised, kes töötavad ebaratsionaalselt.

Abinõuks, mis võimaldab tasakaalu saavutamist sõjamaterjalide tööstuse tootmise ja vajaduste vahel on veel tagavarade hoidmine. Seejuures endise

"staatilise" tagavarade hoidmise mõiste (magasineerimise) asemele on astunud mõiste "dünaamilisest" tagavaradest, see on tootmise võimaluste soetamisest. Selliste võimaluste soetamisi on mitmeid. Üheks vormiks on sõjamaterjalide valmistamine väljaveoks. Väljaveoks töötav tööstus on heaks reserviks sõja korral. Teiseks võimaluseks on tagavarakäitiste ehitamine ja nende käimapanemine sõja korral. Kolmandaks võimaluseks on eratööstuse töölerakendamine sõjaliseks otstarbeks.

Kõige lihtsamaks mooduseks on teine, s. o. tagavarakäitiste soetamine. Ta on aga ka ühtlasi kõige kallimaks mooduseks ning seepärast kasutatav vaid piiratud kujul.

Ka teatavate käitiste spetsialiseerimine, s. o. nende tootmise piiramine ainult üksikute artiklitega, aitab kaasa tootmise suurendamisele. Sama tulemuse annab "normeerimine", s. o. ainult kindlaks määratud tüüpide produtseerimine. Ka käitiste ühetaoline koormamine, mis võimaldab talle regulaarset tööd, on üheks selliseks abinõuks.

Kui on otsustatud küsimus, milliseid käitisi rakendatakse tööle sõjaliseks otstarbeks, on vaja järgnevalt lahendada ka neile antava materjali ja tööjõu küsimus. Seejuures tuleb arvestada seda, et käitiste vajadused mitte alati ei ole ühesugused; sõja algul ja üleminekuperioodil on vajadused materjalide ja oskustööliste järele teissugused kui siis, kui on alanud produktsioon. Arvestada tuleb ka seda, et sõja kestel osa käitisi vaenlase tegevuse tõttu võib välja langeda tootmisprotsessist. Tootmisprotsessi ebasoovitava katkestumise vältimiseks peab üldine organisatsioon olema äärmiselt paindub. Eratööstuse rakendamisel sõjaliseks otstarbeks ühtlasi tuleb lahendada küsimus, millisel kujul ja millises ulatuses tuleb ettevõtjaid toetada rahaliselt. Samuti tuleb lahendada kompenseerimisküsimus nende käitiste omanikkudele, kes, lähtudes üldistest vajadustest, on sunnitud lõpetama töö.

b) Tööstuse riiklik juhtimine.

Tööstuse juhtimiseks ja suunamiseks sõjaajal on vaja teha kaugeleulatavaid ettevalmistusi. Need ettevalmistused hõlmavad: kõikide sõjaliselt tähtsate käitiste rakendamise, mis teostub kas neile tellimiste andmisega või nende rakendamisega teatavateks kindlateks ülesanneteks; kõikide käitiste tegevuse jälgimise; tööjõu kavakindla rakendamise ja kontrolli nende kasutamise üle; toor- ja aseainete ning poolfabrikaatide jagamise ja nende kasutamise kontrolli; hindade ja krediitide kontrolli jne.

Eespool oli käsitletud küsimust, millises ulatuses ja mil kujul riik peab end segama sellesse tööstuse juhtimisprotsessi. Siinkohal vajavad rõhutamist veel järgmised põhimõtted: üldisest tööstusainete vajaduse plaanist võrsub üldine tootmiskava, milles on kindlaks määratud, mis üldse tuleb produtseerida ja mis ajaks.

Seejuures siin aga ei ole tegemist kuni lõpuni läbiviidud ja kõiki haarava plaanimajandusega, millele üleminek eriti sõja puhul oleks pea võimatu.

Tootmiskava määrab kindlaks produtseeritavate ainete üldarvu, ei käsitle aga tootmisprotsessi jaotust üksikute käitiste vahel. Olenevalt vajaduste muutumisest

muutub ka tootmiskava.

See tootmiskava on seega ainsaks plaanimajanduslikuks elemendiks tööstustootmise korraldamisel. Seevastu tööstus tema tänapäeva kujul on iseseisvate käitiste või käitiste gruppide summa, mis küll produtseerivad teatava kindla plaani kohaselt, endast mitte aga ei kujuta ühte tervikorganisatsiooni.

Tööstuse juhtimine aga seisneb just ülesannete andmises nendele üksikutele käitistele või käitiste gruppidele selliselt, et oleks tagatud tootmiskava realiseerimine. Käitised tuleb rakendada tööle, tööjõu, toorainete ja poolfabrikaatide jaotus tuleb läbi viia ja transpordid korraldada selliselt, et toodang ettenähtud arvul ja määratud ajaks ka tõesti teostuks. Käitis on seega selleks kohaks, kus kõik majanduslikud korraldused tuleb viia üksteisega kokkukõlla. Puudub see kokkukõlastamine, siis seisavad ettevalmistatud tootmisvahendid söödis. Siit selgub ka, mispärast majanduslikkude ettevalmistuste raskuspunkt tänapäeval lasub üksiku käitise ettevalmistamisel, aga mitte nagu 1914/18. a. toorainete majandamisel. See ilmneb neist pea kõikides riikides tarvitusele võetud abinõudest, mis allutavad käitised riiklikule korraldusele. Samast annab tunnistust ka asjaolu, et paljudes riikides vastavad riigivõimud juba rahuajal ettevalmistavalt sõlmivad käitistega lepinguid, mille täitmisele asutakse sõja korral.

Üksiku käitise ettevalmistus tootmiseks sõjaajal — käitise mobilisatsiooniplaani väljatöötamine — on seega põhilise tähtsusega küsimuseks.

Peale tema käsutusse antavate toorainete ja tööjõu küsimuse tuleb siin veel lahendada rida tehnilisi küsimusi, mis on seoses rahuaegselt produktsioonilt sõjaaegsele üleminekul ja mis peavad olema ette nähtud kõikides üksikasjades.

d) Toorainete-probleem.

Riigi toorainete tagavarad koosnevad riigis leiduvatest toorainetest, välismaalt soetatud tagavaradest ja vanade materjalide kasutamisest.

Sõja puhul neid tagavarasid võib eventuaalselt täiendada sisseveoga välismaalt ja aseainete tarvituselevõtmisega.

Vastava turu-, tolli- ja hinnapoliitikaga tuleb saavutada seda, et tööstus- ja kaubandusettevõtted juba rahuajal hoiaksid küllaldasi toorainete tagavarasid. Mida enam sõjamajanduses vajalikkude ainete tagavarade soetamine teostub eraettevõtete poolt, seda odavam tuleb see riigile. Eraettevõtteid seevastu tuleb selle eest kompenseerida vastavate maksusoodustustega jne.

Vastavate toorainete tagavarade soetamisel tuleb silmas pidada mitte ainult puht-sõjaväelisi vajadusi, vaid ka kogu rahva vajadusi.

Olemasolevaid tagavarasid tuleb hoida hajutatult, vähendades seega nende hävitamise võimalust vastase lennuväe poolt.

Tähtsat osa toorainete-probleemi lahendamisel etendab vanamaterjalide kasutamine. On vaja selgitustööd ja propagandat, et sel alal saavutada kokkukõidu ja materjalide kavakindlat korjamist.

Aseainete kasutamiselevõtmine tunduvalt aitab kaasa tooraineteprobleemi lahendamisele. Seejuures tuleb vahet teha nende toorainete vahel, mis juba rahuajal on võetud igapäevasele tarvitamisele ja nende vahel, mis tuleb võtta

tarvitusele ainult hädakorral.

Ka toorainete suhtes majanduslik mobilisatsioon peab lahendama kolm ülesannet: aitama kaasa nende tootmise suurendamisele, võimaldama nende arvestamist ja vajadustekohast jaotust. Selleks, et vältida altkäe kaubitsemist toorainetega ja neid suunata sinna, kus see kõige vajalikum, peab arvelevõtmine olema võimalikult täiuslik.

Arvelevõtmise viise on mitmeid. Mitte alati pole vajalik, et riik või tema kaubandusorganid otseselt ostaksid kõiki vajalikke tooraineid. Jätkub sellest, kui need organid omavad olemasolevate toorainete üle käsutusõiguse. Sellega küsimust käsitlev organ alati omab ülevaate nende seisust ning võib neid suunata vajaduste kohaselt. Olenevalt olukorrast ta võib nende kasutamise anda kas täiesti vabaks või seda piirata sellega, et lubada nende kasutamist ainult teatavaks kindlaks otstarbeks. Kasutamise järgmiseks vormiks on rekvisitsioon.

Ettekirjutisega, produtseerida teatavaid tooraineid kindlaks määratud arvul ja kohustusega neid riiklikkudele organitele ära anda, võib sel alal saavutada veelgi kavakindlamat küsimuse käsitlemist. Kõige selle juures riik sageli määrab kindlaks ka toorainete hinnad.

Toorainete-probleemi lahendamisel tuleb veel seda silmas pidada, et vajadus nende järele sõja puhul tavaliselt on suurem kui rahuajal.

Rahuaja tarvidused selguvad statistika abil. Sõjaaegsete tarviduste suurendamise kohta aga tuleb jõuda selgusele kalkulatsioonide ja möödunud sõja kogemuste varal.

e) Käitiste sõjaline kaitse.

Käitise sõjaline kaitse moodustab käitise mobilisatsiooniplaani lahutamatu osa. See koosneb õhukaitse korraldusest ja vastase tööstusluure vastu võitlemisest.

Õhukaitse korraldus käitises tuleb teostada käitise oma jõududega, suuremalt osalt ka omal kulul. Juhituna õhukaitset korraldavate instantside poolt, käitise õhukaitse moodustab ühe lüli rajooni üldisest õhukaitsest.

Tööstusluure vastu võitlemist samuti koordineerivad üldised riiklikud julgestusorganid.

5. Liiklemise mobiliseerimine.

Liiklemine on üks neid alasid, mille ettevalmistamisele sõjaliste vajaduste seisukohalt on asutud palju varem, võrreldes teiste majandusteguritega. Vaatamata ajaloolistele kogemustele, tuleb liiklemise mobiliseerimise alalgi arvestada uusi momente, millised tingitud totaalsest sõjast ja totaalsest mobilisatsioonist.

Liiklemise mobiliseerimine üldiselt võttes haarab kaht põhiülesannet: 1. kõikide rahuajal olemasolevate liiklemisvahendite arvelevõtmist ja nende sõjaaegse otstarbeka kasutamiskava väljatöötamist; 2. rahuajal olemasolevate liiklemisvahendite alalist korrashoidu. Vaadeldes liiklemisvahendite ülesandeid rahuajal on need ühelt poolt rahva majanduselu korraldamiseks ja teisalt sõjaväe otseste vajaduste rahuldamiseks sõjaajal. Viimaseks ülesandeks

liiklemisvahendite kasutamine on väga erinev. Suure osa riigis olemasolevatest liiklemisvahenditest, nagu laevu ja mootorveokeid sõjavägi võtab oma alatiseks kasutamiseks, teisi aga, nagu raudteid ja massilist autotransporte käsutab ta vastavalt igakordseile ülesandeile. Kui rahuajal on raudteede massiline kasutamine sõjaväe poolt võrreldes üldise liiklemise intensiivsusega võrdlemisi piiratud, siis sõja algperioodil ja suurte operatsioonide ajal on see eriti intensiivne. See võib esile kutsuda isegi mittesõjaväeliste transportide ajutist täielikku seismapanekut.

Senistel kogemustel liiklemise korraldamine sõja algperioodil võis teostuda rahuajal väljatöötatud üksikasjaliste kavade alusel ilma suuremate raskusteta. Tulevikus aga, arvesse võttes vastase lennuväe intensiivset tegevust sõja algperioodil ja tema suundumist peamiselt liiklemisvahendite ning teede vastu, võib arvestada suuri raskusi liiklemise korraldamisel. Kui siia lisada veel majanduslikust mobilisatsioonist tekkivate vedude rohkus, mida varem ei olnud, siis muutub liiklemisprobleem sõja algperioodil veelgi keerulisemaks. Olukorda kergendab küll see asjaolu, et raudtee kõrval on võtnud väärrika koha autotransport ja teisalt väga rikkalikult väljaarendatud ringteede võrk hõlbustab liiklemismanöövrit, kuid suurelatuslikkude segaduste tekkimise oht jääb siiski püsima. Pealegi näitasid Maailmasõja kogemused, et ühe tõhusa liiklemisvahendi — kaubalaevastiku tegevust võidakse hoopis takistada, mille tõttu maapealsete liiklemisvahendite töökoormatus teatavates tingimustes veelgi suureneb.

Kui transport sõjaajal suureneb ühelt poolt sõjaväe vajadusist tingituna, siis teisalt muutunud majanduselu korraldus samuti esitab suurenenud nõudeid vedude alal. Pealiskaudsel vaatlusel näib, et majanduselu vajadused nagu väheneksid, sest jääb ära rida sisse- ja väljaveo ning transiittransporte, toodang väheneb jne., kuid teisalt kindla kava järgi teostatav ainete jaotusprotsess nõuab suuremaid ainete ümberpaigutusi. Näitena võib esitada, et Saksamaal Maailmasõja ajal tõusid raudteeveod teravilja ja jahu alal 1,5 kordseks, kartulite alal isegi kolmekordseks — vaatamata nende ainete produtseerimise üldarvu kahanemisele.

Siit järeldub, et muutunud majanduselu korraldus ja igapäevsed sõjaväe varustusveod esitavad liiklemise mobiliseerimise alal teotsejaile küllalt komplitseeritud ülesande.

Tulevases liiklemiskorralduses kerkib kõikides riikides esile uus tegur — kütteinete probleem. Tõenäoliselt peagu kõik riigid sõjaajal peavad arvestama kütteinete nappust, sest moodsa sõjaväe vajadused sel alal on seevõrra suured, et muud vajadused paratamatult tulevad nihutada tahaplaanile. Et vältida üllatusi ja tõsiseid raskusi kütteinete alal sõjaajal, tuleb kütte- ja määrdeainete tagavara soetamist hinnata olulise tähtsusega teguriks. Tagavarade suuruse aluseks tuleb võtta sõjaväe, raudtee ja sõjamajanduslikud vajadused. Tagavarad ise aga peavad olema hajutatud ja asuma maa-alustes tankides. Kui on rahuajal lahendatud kütteinete sünteetiline tootmine oma maal, siis lähtudes õhuohust ja sõjaajal üleskerkivaist vajadusist — tulevad vastavad tööstused paigutada hajutatult.

Liiklemise mobiliseerimisega tihedas seoses on ka ühendus- ehk sidevahendite

(post, telefon, telegraaf ja raadio) mobiliseerimine, kes samuti peavad arvestama suurt koormatist sõjaajal. Tehniliselt korralduselt peavad sidevahendid alates poliitilise pinevuse perioodist võimaldama saadetavate teadiste kontrolli. Eriline ülesanne aga on raadiovõrgul, mis nii tehniliselt kui organisatsiooniliselt peab võimaldama vastase propaganda neutraliseerimist ja oma propaganda edukat läbiviimist. Sel alal head eeskju näitab raadiovõrgu kasutamine Euroopa praegusel kriisiajal, kus asjaosalised riigid suurendavad sündmustiku teadete edasiandmist mitmekordseks, korraldades raadiomiitinguid jne.

Eespool toodud pilt sellest, millised nõuded tõusevad esile liiklemise alal tulevikusõjas, peatume järgnevalt liiklemiskorraldamise põhimõtteil.

Liiklemiskorraldus peab tagama liiklemisvahendite kõige otstarbekamat kasutamist ja kõige soodsamat liiklemisvõimalust, kuna teisalt on vaja vältida kõiki mittehädavajalikke liiklemisi. Liiklemise korraldamisel on vaja kõigepealt võtta kõik vahendid riiklikule kasutamisele sõltumata sellest, kas nad kuuluvad riigile või eramajandusele. Tingituna sõjaväe väga mitmesugustest ja muutuvatest nõudmistest vedude alal, peavad liiklemisvõimalused olema väga painduvad. Seda saavutatakse suureulatuslikkude muudatuste läbiviimisel ainete jaotusprotsessis, vältides rahuaegsetest kaubandusvahekordadest tekkinud pikke transpordite. Kuid samal ajal on vaja riiklikku vahelesegamist ka veel nende, peale riiklikule kasutamisele võtmist, järelejäänud transportvahendite suhtes, et neid suunata kõige hädavajalikumatesse kohtadesse.

Eespool kirjeldatud kütte- ja määrdeainete küsimuse juurde tagasi tulles moodsa liiklemiskorralduse vaatekohast on vaja rõhutada, et ainult tagavarade soetamine pole veel probleemi lahendus sõja puhuks. On veel vaja sisse seada alates mobilisatsiooni väljakuulutamisest vali kütteinete kontroll ja selle kasutamise piiramine. Seda saavutatakse esimeses järjekorras eraliiklemise tunduva piiramisega või täieliku katkestamisega, nagu see oli Itaalia-Abessiinia sõja ajal Itaalias.

Väga tõsist tähelepanu liiklemiskorraldamise alal tuleb pühendada liiklemiskeskuste — jaamade ja sadamate korraldamisele. Sellest, kuivõrra kiirelt ja painduvalt need töötavad, oleneb ka liiklemisvahendite kasutamise tõhusus. Lahendada tuleb liiklemiskeskusis laadimise tööjõu, töö ratsionaliseerimise ja edasitranspordi küsimused.

Liiklemise juhtimisel üleriigilises ulatuses on vaja silmas pidada kõiki vajadusi ja arusaamisega hinnata, mis antud momendil osutub kõige tarvilikumaks. Liiklemist korraldavad organid on ikkagi vaid tehnilised, s. o. täitjad organid. Nad peavad vaid pidevalt informeeritud olema jooksvaist ja tekkida võivaist vajadusist ning neil peab käsutamisõigus olema transportvahendite suhtes. Üldjuhendeid vedude suhtes annab sõjamajandust juhtiv organ, kes töötab tihedas kontaktis sõjaväe juhatusega.

6. Kaubanduse mobiliseerimine.

a) Väliskaubandus.

Kuivõrd ka iga riik sõjamajanduse seisukohast ei püüa saavutada autarkiat, ei ole

ühtki riiki, kes selleni oleks jõudnud täies ulatuses. Kaubavahekordade jätkamine välismaadega osutub seepärast möödapääsmatuks. Eriti aga riikidel, kes oma tööstusliku seisukorra tõttu sõjamaterjalide soetamisel on sunnitud baseeruma välismaale. Tuleb ühtlasi arvestada ka seda, et kaubitsemisvõimalused välismaadega sõjaolukorras on piiratud. Esiteks langeb välja terve rida riike, kellega üldse ei saa kaubelda, teiseks kaubitsemist erapooletute riikidega võib segada vastane blokaadiga ja sisseveoteede sulgemisega.

Kuid ka majanduslikkudel põhjustel kahaneb kaubitsemise ulatus, sest arvatavasti vähenevad väljaveoks olemasolevad materjalid ja valmisproduktid. Samuti muutub nõuetavate ja pakutavate kaupade iseloom. Tõuseb kõigepealt nõudmine nende kaupade järele, mis on tähtsad sõjapidamiseks ja rahva toitlustamiseks. See omakorda mõjutab hindu. Pealegi sõdivad riigid veavad välja ainult niipalju, kui see on vaja nende kaubabilansi tasakaalus hoidmiseks.

Kuidas selles olukorras saavutada tasakaalu sisse- ja väljaveo vahel — see oleneb iga riigi majanduslikust struktuurist. Tasakaalu tagamiseks osutub aga paratamatult vajalikuks riigi kui korraldava ja reguleeriva teguri vaheleastumine. Siin võib tekkida ka küsimus, kas sel juhul ei oleks kõige otstarbekohasem kaubanduse monopoliseerimine riigi poolt. Need tegurid, mis sõja puhul mõjutavad puhtmajanduslikke kaalutlusi on sageli seevõrd kaugel ning väljaspool üksiku kaupmehe otsustamisvõimet, et on küsitav, kas erakaupmehed või kaubanduslikud eraorganisatsioonid on suutelised neid küsimusi lahendama küllalt otstarbekohaselt. Tuleb arvestada seda, et sõjaajal riiklikud asutised omavad siiski parema ülevaate vajadustest, maksmise võimalustest, olemasolevate transportvahendite kasutamisevõimalustest ning ostude poliitilistest motiividest.

Pealegi nõuab erakaupmeeskonna kontroll ja juhtimine väliskaubanduse alal palju aega. Sõja korral aga tavaliselt alati on oluline kiirus kaubanduslikkudes toimingutes ning välismaal asuvate sisseostu teostavate organite suur tegevus- ja otsustamisvabadus. Sellist tegevus- ja otsustamisvabadust võib aga suuremas ulatuses lubada riiklikkudele organitele kui erakaupmeestele. Kõigil neil motiividel seisame seepärast lähedal põhimõttele väliskaubanduse monopoli sisseseadmiseks sõja korral.

Kuid samal ajal on ka tegureid, mis räägivad selle vastu. Nagu iga majandusliku ettevõtte riigistamise juures nii ka siin tuleks kutsuda ellu uus suur ja komplitseeritud organisatsioon. Pealegi läheksid selle uue organisatsiooni loomisel kaotsi kõik senised kaubandusvahekorrad, milledele just väliskaubanduses vaja osutada suurt tähelepanu.

Üldse on väliskaubanduse monopoliseerimine seotud seevõrd suurte komplikatsioonidega, et näit. Maailmasõjas ükski riik ei läinud üle sellisele väliskaubanduse korraldamise viisile. Küll aga on arenenud sellised tendentsid pärast Maailmasõda. Siingi, peale ühe erandi — N. Vene — pole veel juttu väliskaubanduse monopolist täies ulatuses. Monopoli alla on arvatud vaid üksikud, sõjalisest ja sõjapidamise seisukohast eriti tähtsad ained ja artiklid, jättes vabakaubandusele siiski suure tegevusvabaduse ja kombineerides selliselt mõlemad süsteemid üheks otstarbekohasemaks tervikuks.

Jättes aga maksma erakaubandusliku organisatsiooni väliskaubanduses, on

ühtlasi vaja eri organisatsiooni tema tegevuse järele valvamiseks ja tema juhtimiseks. Selleks on kriisiaastate mõjul kujundatud välja rida tõhusaid vorme, milledeks on litsentsid, deviiside kontroll, kontingendid, soodustustollid, *clearing* jne. Kõik need juba rahuajal väljakujundatud vormid on headeks abinõudeks ka sõjaajal ning selles mõttes need on hinnatavad riigikaitse ja sõjamajanduse seisukohast.

Tõhusaks abinõuks väliskaubanduslike küsimuste korraldamisel on kaupmeeskonna organiseerimine, grupeerides neid teatavate vajaduste ja kaupade järgi teatavateks ühinguteks. Seejuures need ühinged võivad sooritada kaubanduslike toiminguid kas omal kulul ja riisikol või olla lihtsalt korraldavateks instantsideks ja vahetalitajateks riiklike nõuete täitmisel üksikkaupmeeste poolt.

Majanduselu kavakindel juhtimine sõja korral tingib, et sisse- ja väljavedu ei teostuks mitte ainult teatavate kindlate põhimõtete järgi, vaid et sisse- ja väljaveetavad kaubad ka võetaks arvele. Seepärast osutub vajalikuks seadida sisse nende registreerimissund. Väliskaubanduse mobiliseerimisplaan peab seepärast ette nägema kõikide nende organite kiire loomise sõja puhul, kellel lasub väliskaubandusliku tegevuse juhtimine ja korraldamine.

b) Sisekaubandus.

Tootmise plaanimise ja juhtimise loogiliseks jätkuks peab olema kõikide või vähemalt kõikide tähtsate ainete plaanikindel jaotus. Ei aita sellest, et kõiki vajalikke varasid produtseeritakse, vaid nad peavad ka jõudma õiglaselt jaotatuna tarbijani.

Sellepärast vaba kaubandust tootja ja tarbija vahel tuleb piirata ja riiklikult juhtida. Tootjad tohivad müüa ainult kaupmeestele, kellel on selleks eriline luba, või jälle kaupmehed tohivad sisse osta ainult vastavate erilubadega, milliseid annavad välja riiklikud kontrollorganid. Detailmüüki tarbijale võivad teostada ainult selleks erilise loa saanud kaupmehed, kellede tegevust kontrollivad riiklikud organid. Neile müügile määratavad ained kontingeeritakse olenevalt nende ainete üldisest hulgast. Kui Maailmasõja ajal selleks otstarbeks oli sisse seatud tšekisüsteem, siis viimasel ajal mõnes riigis jaotusprotsess tarbijatele sünnib seeläbi, et iga tarbija on seotud teatava jaotuspunkti (kaupluse) külge, kus ta saab normitud ained. Sellist jaotussüsteemi tuleb aga aegsasti ette valmistada nii tehniliselt kui meeoleulisest küljest. Riikliku kontrolliga aga tuleb tagada seda, et ainete vähesuse korral detailkaupmees ei kasutaks olukorda hindade tõstmiseks.

Kaubanduse mobiliseerimisplaan peab ette nägema kõikide müümisele tulevate ainete jaotusprotsessi üleriigilises ulatuses ning valmistama ette juba rahuajal need organid, kes teostavad seda jaotusprotsessi. Seejuures kogemused on näidanud, et osutub otstarbekohaseks ka sel alal lahutada üksteisest jaotust teostavad organid riiklikest kontrollorganitest.

Kõiki neid riigikaitsemajanduslike ettevalmistusi kaubanduse juhtimiseks ja suunamiseks tuleb täiendada vastavate seadusnormide väljatöötamisega, mis võimaldavad sõjaaegse kaubandusliku takistamatut edasiarendamist. Kindlad ja selged määrused, mis jõustuvad mobilisatsiooni väljakuulutamise, peavad

kandma rahu ja usaldust kogu rahvasse ja sellega ka kaubanduslikkudesse ringkondadesse.

7. Rahanduse mobiliseerimine.

Totaalne sõda ja totaalne kaitse haaravad riigi ja kodanikkonna varasid palju sügavamalt kui eelmised sõjad. Seepärast vaja juba rahuajal läbi kaaluda ka kõik rahanduslikud küsimused sõjaajaks. Tekib uus mõiste rahanduslik mobilisatsioon, mille ülesandeks on sõjamajanduslikkudele rahandusvormidele ülemineku ettevalmistamine ilma rahvamajanduslikke kahjusid tekitamata.

Rahalised vajadused totaalses sõjas jagunevad kahte ossa: välised ja sisemised.

Välise vajaduste katteks on tarvis küllaldane kulla ja välisdeviiside tagavara omal maal. Sõjaajal oma rahamärgid pole kasutatavad sisseveo katteks ja seepärast kuld ja välisdeviisid peavad katma selle vahe, millevõrra sissevedu ületab väljaveo. Järelikult rahanduse mobilisatsioon peab hoolitsema ka selle eest, et peale riigipanga teisedki pangad omaksid võimalikult suuri välisdeviiside ja väärtpaberite tagavarasid. Vajaduse korral riik võib olemasolevad väärtpaberid pankadelt ja eraisikutelt ümber vahetada kas sisemaa deviiside või väärtpaberite vastu.

Järgnevas abinõuks, mis suurendab riigi rahalist jõudu sõja korral on oma ülejääkide mahutamise mõnele neutraalsele maale. Seal asetsevaid väärtusi võib tarbe korral realiseerida vajalikkude sõjaostude teostamiseks.

Oma väliskaubandust tuleb aga korraldada selliselt, et kullas või välisdeviisides tasutud summad ei jääks välispankadesse, vaid volaksid tagasi kodumaale. Ühtlasi tuleb püüda võimaluse piires alal hoida väljavedu rahuaegseis piires või seda isegi suurendada.

Oma riigis olevate kunsti- ja kultuuriteoste müük vaid piiratud kujul annab välisdeviise, kuid ka neid võimalusi peab ette nägema rahanduse mobiliseerimiskavas.

Kardetavam on see välisdeviiside soetamisviis, kus ollakse sunnitud välismaale müüma kodumaal asuvaid kinnisvarasid. See toob maale väliskapitali mõju ja seepärast jääb see ka äärmiseks abinõuks, mis sellises mobiliseerimiskavas ei tohi figureerida.

Ostuvõimalusi välismaalt võivad suurendada ka sõjaaegsed välislaenud. Seepärast juba rahuajal tulevad majanduslikud ja poliitilised vahekorrad riikidega kujundada selliselt, et sealt alati oleks võimalik saada välislaenu. Edasi rahanduse mobiliseerimisplaan peab ette nägema, millistel tingimustel on sellised laenud saadavad ja milliseid vastutasusid tuleb sel alal anda oma majandusel. Sellisteks vastutasudeks tavaliselt on oma varade pantimine, kontsessioonide andmine välismaalastele ja välismaa kontrollorganitele tegevuse võimaldamine. Neil alustel tuleb siis kujundada oma majandust juba rahuajal.

Rahanduse mobiliseerimiskava peab ka ette nägema välislaenudest saadud summade kasutamiskava vähemalt suurtes joontes.

Sisseveo korraldamisel sõjavajaduste alal võib osutada otstarbekohaseks organiseerida need firmad ja tööstusringkonnad "sõjaühinguteks", kellel juba

rahuajal on olnud head kaubanduslikud vahekorrad välismaaga. Seeläbi on kasutatav see eramajanduslik välismaa krediit ka sõjamajanduslikust seisukohast. Rahanduse mobiliseerimisplaan peab ette nägema, millistel aladel ja millisel kujul tulevad organiseerida need "*sõjaühingud*". Organiseerimistööd tuleb juba rahuajal selliselt ette valmistada, et need ühisused kohe sõja alates võiksid alustada tegevust.

Käsikäes välise rahanduse mobilisatsioonikava väljatöötamisega peab käima siseriigilise rahanduse mobiliseerimiskava väljatöötamine. Selle eesmärgiks on korraldada rahandust selliselt, et riik mobilisatsiooni korral suudaks täita maksukohustisi ilma otsekohese raha emissiooni suurendamiseta. Selleks riigi panganduspoliitika peab olema juhitud nii, et pankade likviidsed tagavarad oleksid küllalt suured, suuremad kui puhtpangandusoperatsioonide seisukoht oleks tarvilik — olgugi et seeläbi pangakapital on vähema rentaablusega. Samuti tuleb valmistada ette kõik seaduslikud abinõud, millede abil oleks võimalik teostada pankade liigsete tagavarade mobiliseerimist, kaitstes ühtlasi panku ülemääraste kapitalide väljavõtmise eest hoiuste omanike poolt. Selleks tuleb ette näha väljamaksude ülemmäärad, moratoriumid pankadele, pankade sulgemised teatud päevadeks jne.

Edasi tuleb luua korraldused, mis võimaldavad pankadele nende portfellis olevate vekslite, millede väljaostu tähtaeg pole veel kätte jõudnud, rediskonteerimise riigi või mõnes muus seks määratud pangas, võimaldades seega pankadel teostada väljamakse klientuurile. Ka väärtpaberite pantimist tuleb võimaldada.

Tuleb arvestada, et erapangad sõja puhkemisel vajavad suuri likviidseid kapitale mitte ainult kartlikele korjajaile, vaid ka väljamaksmiseks tööstustele, et need võiksid oma tegevust kohandada sõjamajanduse nõuetele.

Alles mõne aja pärast raha ringe muutub jälle normaalseks, siis kui riigilt teostatud väljamaksud tarbija ja tööstuse kaudu jälle hakkavad tagasi voolama pankadesse.

Selleks üleminekuajaks ettenähtud korraldusist aga üksi ei aita pangandustegevuse normaalseks korraldamiseks. Tuleb võtta veel tarvitusele abinõusid, mis suurendavad elanikkonna ostuhuvisid ja mis võimaldavad kaupmeeskonnale laenude saamise oma kaupadele, et soodustada raha ringet.

Rahanduse mobiliseerimisel tuleb ka hoolitseda selle eest, et ei oleks väärtuste kogumisi "*sukasäärde*". Seepärast pangandust tuleb korraldada nii, et selline korjamine oleks äärmiselt kahjulik. Propaganda abil tuleb püüda saavutada kõikide kapitalide paigutamist pankadesse.

Üleminekuks sõjamajandusele peab rahanduse mobilisatsiooni kavas ka olema ette nähtud kõik need abinõud, mis innustavad rahvast ohverdama raha ja väärtusi sõjapidamiseks.

Rahanduse sisemiste vajaduste alal peab kava ette nägema eventuaalse osalise või täielise moratoriumi ettevalmistamise. Tuleb arvestada seda, et sõjaväkke või muuks otstarbeks mobiliseeritute võlamaksud katkevad. Et vältida sel alal tekkida võivaid takistusi, peab olema ette nähud riiklik abi nende lühiajaliste võlgade tasumiseks. Selliste korralduste tõttu tekib teatud üleminekuajajärk, mille lõppedes tuleb lõpetada ka ajutine maksumoratorium, sest pikaajaline

moratorium tekitab majandusele liiga suuri kahjusid.

Rahandusliku mobilisatsioonikava järgnevatks ülesandeks on ette näha ka üleminekut sõja finantseerimisele. Sõja finantseerimist ennast vaevalt võib haarata kavasse, kuna vajadused võrsuvad sõjategevusest ja muutuvatest olukordadest. Rahanduse mobilisatsioonikava peab siiski näitama teid, mis viivad vajalikule sõja finantseerimisele. Nii tuleb määrata kindlaks esimese sõjalaenu kava ühes kõigi selle läbiviimiseks vajalikkude propaganda-abinõudega. Tuleb määrata kindlaks need pangad ja pankade grupid ning nende osamaksud, kes peavad võtma osa sellest sõjalaenust. Ka riigiettevõtted ja hoiukassad peavad olema osavõtjatena ette nähtud selles kavas. Seeviisi ettevalmistatud esimene sõjalaen on vajaduse korral alati kiiresti realiseeritav.

Ka uute, vajadusist tekkida võivate lühiajaliste laenude andmise peab ette nägema selline mobiliseerimiskava. Ühtlasi tuleb aga hoolitseda, et riigi lühiajalisi võlakohustisi võetakse vastu maksude jne. tasumisel.

Sellest seisukohast lähtudes rahanduse mobiliseerimisplaani alal teotsejad peavad alati hoolega jälgima rahaturgu ja seal tekkivaid muutusi.

Peale kokkuleppeliste riiklikkude laenude erapankadest võivad tulla kaalumisele ka sundlaenud neist pankadest.

Selles mobilisatsioonikavas peab veel ette nägema börside eventuaalse sulgemise. Ja kõigepealt peab uurima neid tegureid, mis ollakse sunnitud tarvitusele võtma panganduses, et osaltki pehmendada börside sulgemisest tekkivaid mõjusid. Samuti tuleb kaaluda, milliste panganduslikkude abinõudega tuleb aidata tööstust ja kaubandust selles muutunud olukorras, mis tekib börside sulgemisest.

Eespool mainimata, kuid riigis veel olemasolevate maksureservide küsimust peavad kaaluma rahanduse mobilisatsioonikava koostajad. Seejuures ei tule kaaluda mitte ainult uute maksude sisseseadmist, vaid ka olemasolevate suurendamist. Kõige selle juures peab arvestama tekkida võivat psühholoogilist momenti. Kõigepealt tuleb võtta kasutamisele sellised maksude suurendamised, mis suuremale osale maksjatele ei tundu mitte sõjamaksudena. Kõrgendatud maksutariifid ja sõjamaksud tuleb tarvitusele võtta hiljem, kui vajadused suurenevad. Seepärast rahanduse mobiliseerimiskavas peab olema fikseeritud ka see järjekord, milles üht või teist maksuviisi tahetakse kasutada.

Lõpuks selles kavas peab leidma käsitlemist ka kõik need kokkuhoiu võimalused, milliseid tuleb teostada sõjaajal. Neid tuleb vastavalt ette valmistada. Kokkuhoiu-abinõusid tuleb uurida ka sellest seisukohast, milline on nende tegelik rahanduslik efekt ja milliseid eventuaalseid psühholoogilisi miinuseid nad võivad kaasa tuua. Üks kokkuhoiu võimalusi on kahtlemata tarbimise piiramine, mida vaja ette näha ja propageerida.

Kõik need abinõud majanduse mobiliseerimistehnika raamistikus peavad aitama kaasa ja kergendada üleminekut sõja finantseerimisele.

Üldkokkuvõttes riigikaitse üldprobleemi lahendamisel tekivad järgmised vajadused:

1) koostada sõja korraks kõikideks üksikasjadeks põhjalikult väljatöötatud majanduse mobiliseerimisplaan, mis sõjaväe kõrgema juhtimiskeskuse ja riigi

kõikide organite kooskõlastatud töös ettenägelikult arvestaks tekkivaid vajadusi, tootmisvõimalusi ja tarbimist,

2) ning sellele toetudes, juba rahuajal rahvamajandust tervikult korraldada selliselt, et üleminek sõjamajandusele toimuks ladusalt, kiirelt ja takistamatult.

Selleks, et lahendada kõiki neid probleeme edukalt, osutub vajalikuks ladus koostöö kõikide riiklike organite vahel ja vastastikune arusaamine.

Majandusringkonnad peavad suutma õieti hinnata riigikaitse vajadusi, sõjaväe juhtivad keskused — majanduslikku olukorda.

Kui riik on otsustanud astuda välja oma olemasolu säilitamiseks sõjalise jõuga, kui ta selleks on loonud sõjaväe ja sõjaväelise aparatuuri, siis kaasaja sõjapidamise iseloomust tingituna ta loogilise järjekindlusega peab valmistuma ka sellele, et otsustaval hetkel paisata vaekausile kõik oma moraalsed, intellektuaalsed, füüsilised ja majanduslikud jõud.

Praegusaja sõjapidamise vajaduste mitte-arvestamine ja nende mitte-õigeaegne ettevalmistus rahuajal võib viia sellele, et sõda kaotatakse juba enne kui ta on alanud.

V. Lõppvaatlusi.

Totaalne sõda ja totaalne kaitse ning nende ettevalmistus haaravad riigi ja rahva elukorraldust juba rahuajal, nõudes rahva kõikide elunähete pingutatavat ettevalmistust vaimsel, füüsilisel ja materiaalsel alal. Kuid pole ühtki riiki, kes oma ettevalmistuses oleks jõudnud niikaugele, et üleminekul rahuaegsest seisukorrast sõjaaegsele — poleks vaja mingeid muudatusi rahva elukorralduses. Sõja tekkimisel või sõjaohu perioodil on vaja läbi viia hulk ümberkorraldusi rahva üldises elukorralduses, majanduse alal ja sõjaväes. Nende ümberkorralduste takistamatuks ja kavakindlaks läbiviimiseks on aga vaja ajaviimatut kaitset, on vaja katet.

Kattetegevus tänapäeval erineb aga mitmeti sellelaadsest tegevusest 1914. a. Kui siis kõik tegevused olid suunatud sõjaväe mobilisatsiooni ja tema sõjateatrile koondamise katmisele, siis tingituna praegusaja totaalset sõja iseloomust ning moodsatest võitlusvahenditest, kattetegevuse iseloom on mitmeti muutunud ja laienenud.

Kattetegevuses seoses olevaid tähtsamaid põhimõtteid võib kokku võtta alljärgnevalt.

a) Tänapäeva kattetegevus peab laiinema riigi kogu territooriumile — eriti väikeriikides. Seda põhjustab asjaolu, et moodsas sõjas lennukid võivad tegevusse astuda ootamatult ja kiirelt, haarates seejuures riigi kaugemaidki elukeskusi enne maapealse vaenuliku tegevuse algust. Teisalt kannab lennukid endaga kaasas uut ohutegurit — õhuhudessanti.

Kattetegevuse laiendamiseks kogu territooriumile lennukite ohu tõttu on muutunud ka kattetegevus piirivõõndis moto-mehhaniseeritud üksuste olemasolu tõttu. Nende üksuste kiire ja sügav tegevus nõuab kattevõõndi sügavuse suurendamist.

Milline peaks olema kattevõõndi sügavus arvudes väljendatult, seda on raske

määrata, sest esiteks puuduvad veel kogemused moto-meh. üksuste tegevuse kohta katteperioodil ja teiseks on olulise tähtsusega katteriba maastik ning selle kaitsekorrastis.

Lennuvägi koos õhudessantidega ja moto-meh. üksused oma kiiruse tõttu püüavad tulevases sõjas katteosi üllatada ootamatu tegevusega, mis omakorda nõuab kattekorralduses mõningaid muudatusi. Tänapäeva kate peab olema korraldatud rajoonidena. Juba rahuajal iga rajooni eesotsas peab olema katterajooni juht, kelle ülesandeks on kattejõudude organiseerimine territoriaalselt ja nende väljaõpetamine vastutegevuseks sellele ohule, mis võib ähvardada katterajooni üht või teist punkti. Need territoriaalsed katteosad peavad valmis olema tegevusse astumiseks mõne või mõneteistkümnne tunni kestel, olenevalt neile langevaist ülesandeist.

Seesuguse korrastise juures iga poliitilise pinevuse moment leiab ja peabki leidma vastukaja katteorganisatsioonis. Mõnede katteosade valmisolekut suurendatakse, nagu õhukaitse üksuste, alates õhukaitse patareidest ühes vaatlusvõrguga ning lõpetades õhudessantide vastu võitlevate üksustega. See kõik peab teostuma kiirelt ja salajas. Täielikumaks katteosade valmispanekuks kogu territooriumil aga on vaja väga tundelikku ja objektiivset luuret ning diplomaatlikku teenistust.

b) Kattejõudude koosseisu, eestoodud kujul katteprobleemi ülesseadides peab kuuluma suur hulk inimesi ja materjali. Arvates kattejõududeks ainult sõjaväeosad — viiks see sõjaväeosade laialipaiskamisele, maastikupunktide külge sidumisele ja mitte otstarbekale kasutamisele hilisemate ülesannete, nagu mobilisatsiooni ja koondamise seisukohalt vaadatuna. Seepärast suur osa katteülesandeist tuleb panna abiorganisatsioonidele, milliste töö on juhitud sõjaväe võimudelt. Need abiorganisatsioonid on suutelised edukalt täitma neile laskuvaid ülesandeid vaid siis, kui totaalse sõja oht ning iga kodaniku kohustused selle ohu vähendamiseks miinimumini on küllalt sügavasti tunginud rahva mentaliteeti. Kui "sõdur-kodaniku" mõiste pole enam militaristlik vaid täielik sünonüüm mõistele kodanik ja kui kodanikud tunnevad oma hinges, et nad moodustavad "relvastatud rahva" — siis on moodsa kattetegevuse probleem lahendatud psühholoogiliselt.

c) Kattekava, eesmainitud kate põhimõtete ja jõudude edukaks rakendamiseks peab olema väga üksikasjalik, alati kokkukõlas elunõudeiga ja mitte liiga tsentraliseeritud. Ta peab haarama: katet piirribas resp. katteribas, katet sisemaal ja kate juhtimist.

Kate piirribas tuleb teostada alates esimesest vaenutegevuse momendist veel enne kattekoondiste kohalejõudmist. Selleks on vaja:

- 1) — hoolikalt ja tihedalt sulgeda piir;
- 2) — tõkestada vähemate osade sissetungi;
- 3) — katta raudteevõrku ratsa, soomusosade ja õhudessantide retkede vastu;
- 4) — paralüüsida moto-meh. osade liiklemist kiiresti loodud purustuste ja tõkete abil.

Arusaadav, et neid ülesandeid võib edukalt täita vaid eespool mainitud territoriaal-organisatsiooni olemasolul igas katterajoonis. Seejuures katte edukust suurendab ülesannetele vastav väljaõpe. Organisatsiooni aluseks võivad olla kas territoriaalsed üksused nagu vallad, maakonnad, alevid jne. või jälle kutsealade — raudtee, posti-telegraafi, maanteede, metskondade jne. üksused. Nende üksuste juhid peavad olema ohvitserid kas aktiivteenistusest või eriliselt valitud ja ette valmistatud reservohvitserid. Poolsõjaväelised katteüksused peaksid olema esimesed kattekava täitjad piirivööndis seni, kuni jõuavad kohale sõjaväeosad, kes võtavad katterajooni ühes poolsõjaväeliste üksustega endi juhtimisele.

Katte kogu territooriumil taotleb sügavate sissetungide ja lennuväe tegevusevastase kaitse eesmärki. Siin on vaja esimeses järjekorras kaitsta lennubaase — eriti eralennuväljakuid ja nende sisseseadeid, raudteevõrku ja tähtsaid tööstuslikke ettevõtteid. Nende esemete valve ja kaitseorganisatsioon võib realiseeritav olla ikkagi ainult eestoodud poolsõjaväeliste resp. eriüksuste põhimõttele ja territoriaalselt.

Katte valmisolek tegevusseastumiseks igal hetkel on otsustava tähtsusega tegur. Siit järgneb ka otseselt rida ülesandeid ja kohustusi katterajooni ülemale, et seda valmisolekut saavutada. Ja nimelt:

- 1) — Territoriaalüksuste isikliku koosseisu eriarvel pida-mine, mis on suuresti raskendatud elanikkonna liikuvuse (elukoha vahetuse) tõttu;
- 2) — vajaliku materjalosa korrashoid ja valve;
- 3) — eri organisatsioonide alarmikavade koostamine ja organisatsiooni liikmetele teatavaks tegemine ning kontroll;
- 4) — eesmärgikohane allüksuste väljaõpe.
- d) Katteüksuste väljaõpe, eriti poolsõjaväeliste, peale puht-relvatehniliste küsimuste ei tohiks ulatuda üldtaktika valdkonda, vaid peaks olema vastav kattekavas ettenähtud tegevusele. Peamised teemad katteüksustele võivad olla;

- 1) — kiire piiri sulgemine;
- 2) — sissetunginud vaenulikkude väikeste gruppide äralõikamine ja hävitamine;
- 3) — barrikaadide ja metsatõkete ehitamine;
- 4) — maastikul leiduvate vähemate kunstesemete õhkimine ja hävitamine;
- 5) — tõkete ja takistuste gaasitamine;
- 6) — raudteede esemete kaitse, retkegruppide tagasitõrjumine, nende jälitamine ja hävitamine;
- 7) — ratsaväe vastu võitlus, blokhauside ja ehitiste kaitse;
- 8) — võitlus ratturite, mootorratturite, soomusautode ja kergete tankide vastu blokhausidest ja ehitistest;
- 9) — võitlus õhudessandiga.

Loetlust näeme, et katteüksused peavad end valmistama pea-miselt neile ülesandele, mida neil tegelikult sõja esimestel tundidel ja päevil tuleb täita, jättes kõrvale igasuguse abstraktsuse.

Viimaseaja poliitilised sündmused on viinud Euroopa sõja lävele. Kui seni siiski on leitud rahulik lahendus, siis peamiselt seetõttu, et kõik juhtivad riigimehed ja

rahvad on teadlikud tulevikusõja koledusist, laastamisist ja hädadest. Sõja vältimisele kahtlemata aitab kaasa asjaolu, et asjaosalised riigid või riikide grupid oma relvastumiselt ja ettevalmistuselt on enam-vähem tasakaalustatud seisukorras. Need aga, kes seni materiaalselt või mentaliteedilt olid vähem ettevalmistatud, olid sunnitud järeleandmistele.

Tingituna moodsate võitlusvahendite - eriti lennuväe tegevusserakendamisest, on vähe riike, kes sõja tekkimisel oleksid suutelised säilitama oma erapooletust. Peab arvestama tõsiasja, et tänapäeva lennuväe tegevusväli on laialdane, tema tegevustempo on kiire ja vajadused maapealsete baaside järele väga mitmekesised.

Jõuargument enam kui kunagi varem on pandud mängu Euroopa poliitiliste probleemide lahendamisel. See aga ühtlasi määrab rahvaste ja riikide korraldamissuuna, eriti neis riigis kes oma geopoliitilise asendi tõttu tahes-tahmata peavad olema valvel suurte sündmuste ootel.

Teoseid sõjamajanduslike küsimuste kohta.

Areboe, Fl., *"Der Einfluss des Krieges auf die landwirtschaftliche Produktion in Deutschland."* 1927.

v. Brasch. *"Die Rohstoffprobleme der deutschen Woll- und Baumwollindustrie."* 1935.

Caspary, Adolf., *"Wirtschaftsstrategie und Kriegführung."* 1932.

Caspary, A., *"Gedanken über eine wirtschaftliche Kriegswissenschaft."* *"Wissen u. Wehr"*. 1931.

Czimatis. *"Rohstoffprobleme der deutschen Aluminiumindustrie."* 1930.

v. Cochenhausen. *"Die Wehrwissenschaften der Gegenwart."* 1934.

v. Cochenhausen. *"Wehrgedanken."* 1933.

Le Contre, Walter. *"Die Grundgedanken der deutschen Preispolitik im Weltkriege 1914—1918."* 1919.

v. Delbrück. *"Die wirtschaftliche Mobilmachung in Deutschland 1914."* 1924.

Dietzel. *"Die Nationalisierung der Kriegsmilliarden."* 1929.

Dix Arthur. *"Kriegswirtschaft und Wirtschaftskrieg."* 1920.

v. Eheberg, K. Th. *"Finanzen im Weltkriege"* (*"Handwörterbuch der Staatswissenschaften"*).

Fayle. *"Die Rohstoffergänzung in Kriegszeiten"* (*"Journal of the Royal United Service Institution"*). 1927.

Fetzer. *"Die Ölpolitik der Grossmächte unter kriegswirtschaftlichen Gesichtspunkten."* 1935.

Fischer, Guido. *"Wehrwirtschaft und Betriebswirt."* (*"Der praktische Betriebswirt"*). 1935.

Friedensburg, Ferd. *"Kohle und Eisen im Weltkrieg u. in den Friedensschlüssen."* 1934.

Gisevius. *"Die Sicherstellung der Verpflegung des deutschen Volkes und seiner Armee im Mobilmachungsfalle."* (*Vierteljahrshefte für Truppenführung und Heereskunde"*.) 1912.

- Goebel, Otto. *"Deutsche Rohstoffwirtschaft im Weltkriege."* 1934.
- Helle et Ache. *"La defense nationale et ses conditions modernes."* 1932.
- Hesse, Kurt. *"Der kriegswirtschaftliche Gedanke."* 1935.
- Hesse, Kurt. *"Was gehört zur wehrwirtschaftlichen Vorbereitung?"* (Heft 5 der *"Veröffentlichungen der deutschen Gesellschaft für Wehrpolitik u. Wehrwissenschaften."*) 1933.
- Jessen. *"Finanzen, Defizit u. Notenpresse."* 1923.
- Knauss. *"Die deutsche, englische und französische Kriegsfinanzierung."* 1923.
- Laporte. *"Mobilisation economique."* 1930.
- Leitner, Fr. *"Organisation u. Technik der Preisführung für Heeresbedarf"* (*"Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handels-praxis"*). 1918.
- Lotz, W. *"Die deutsche Staatsfinanzwirtschaft im Kriege."* 1927.
- Ludwig. *"Kriegführung u. Geld"* (*"Vierteljahrshefte für Truppenführung u. Heereskunde"*). 1907.
- Nehring. *"Heere von morgen."* 1932.
- Paullen, Hermann. *"Die britischen Vorbereitungen zum Wirtschaftskrieg"* (in *"Wissen und Wehr"*, 12. Jahrg.). 1931.
- Price. *"Die europäischen Wirtschaftsprobleme vor und nach dem Kriege."* 1929.
- Reichsarchiv. *"Veröffentlichung "Der Weltkrieg 1914—1918."* (Band *"Kriegsrüstung u. Kriegswirtschaft"*.) Reichsbauernführer, Stabsamt *"Die deutsche Erzeugungsschlacht."*
- Römmermann, Karl. *"Mittel und Formen der industriellen Kriegswirtschaft in Deutschland, England und den Vereinigten Staaten."* 1935.
- Römmermann, Karl. *"Die industrielle Kriegswirtschaft Englands 1914—1918."* 1935.
- Rhode, Hans. *"Deutsch-französische Machtfaktoren."* 1932.
- Ruprecht, Paul. *"Staatliche und private Rüstungsindustrie."* (*"Militärwochenblatt"*.) 1935.
- Skalweit. *"Die deutsche Kriegsernährungswirtschaft."* 1927.
- Sombart, W. *"Zur Lehre vom Standort"*. (In *"Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik"*. Bd. 30.)
- Schmidt, Fritz. *"Wehrwirtschaft, das grosse Problem der Zeit."* (*"Reichsverband Deutscher Offiziere"*. 14. Jahrgang.) 1935.
- Schmidt, Fr. *"Kalkulation und Preispolitik."* 1930.
- Schmitt. *"Die wirtschaftliche Mobilmachung."* Schmalenbach. *"Die Aufstellung von Finanzplänen."* 1931.
- v. Schumacher, Rupert. *"Der Raum als Waffe."* 1935.
- Steinberger. *"Der Aussenhandel im Kriege."* (In *"Deutsche Wehr"*.) 1935.
- Wagenführ, Rolf. *"Kriegswirtschaft"*. 1935.
- v.Xylander, Rudolf. *"Die kriegswirtschaftliche Verfassung Italiens."* 1935.
- Fischer, Guido. *"Wehrwirtschaft."* 1936.
- Beyer. *"Der Arbeitseinsatz in der Kriegführung."* 1935.
- Caspary. *"Wirtschaftsstatistik und Kriegführung."* 1932.
- Cron. *"Die Kriegswirtschaft."* 1929.
- Czimatiss. *"Energiewirtschaft als Grundlage der Kriegswirtschaft."* 1935.
- Frauenholz. *"Wehrpolitik und Wehrwissen."* 1935.

- Koeth. *"Rohstoffbewirtschaftung"* (in *"Handbuch der Politik"*. Bd. 2). 1920.
- Kortes. *"Grundsätze der Wehrwirtschaftslehre."* 1936.
- Loewenfeld-Russ. *"Die Regelung der Volksernährung im Kriege."* 1926.
- Lorenz. *"Die Statistik in der Kriegswirtschaft."* 1935.
- Mühlner. *"Bevölkerungsentwicklung unter kriegswirtschaftlichen Gesichtspunkten."* 1934.
- Wagemann, Ernst. *"Wirtschaftspolitische Strategie."* 1937.
- Thiess u. Wiedenfeld. *"Die Preisbildung im Kriege"* („Beiträge zur Kriegswirtschaft". Heft 1). 1916.
- Hansen u. Arnoldi. *"Die Kartoffel in der Kriegswirtschaft."* („Beiträge zur Kriegswirtschaft." Heft 2.) 1916.
- Hunke. *"Kernfragen der Wehrwirtschaft."* (*"Die deutsche Volkswirtschaft."* 5. Jg. 1. Heft. Januar 1936.)
- Schmitt, Justus. *"Wehrwirtschaft zwischen Potential u. Effektiv."* („Der deutsche Volkswart." 10. jg. Nr. 39.) *"Industrielle Mobilmachung."* Institut für Konjunkturforschung.
- Thomas. *"Breite und Tiefe der Rüstung."* (*"Militärwissenschaftliche Rundschau"*. 2. 2. März 1937.)
- Scherbening, Eberhard. *"Wirtschaftsorganisation im Kriege."* 1938.
- Baruch, Bernhard. *"American Industry in the War."* 1921.
- Burdick, Rey D. *"Industrial Mobilization"* (*"The Military Enginer. Bd. XXVI, Washington 1934"*).
- Debeney. *"Les exigences de la guerre de materiel."* (*"Revue d'Infanterie"*. 1933.)
- Förster, Karl Wilhelm. *"Werkehrswirtschaft u. Krieg."* (*Schriften zur Kriegswirtschaftlichen Forschung u. Schulung. Hamburg 1937."*)
- Fontaine, Arthur. *"L'industrie francaise pedant la guerre."* Paris 1925.
- de Gaulle. *"La mobilisation economique a l'etranger."* (*"Revue Militaire Francaise."* Nr. 151 — 1934.)
- Giron. *"La mobilisation de la nation."* (*"Bulletin Belge des sciences militaires."* 1933.)
- Hoch, Ernst. *"Das tschechoslowakische Staatsverteidigungsgesetz"*. (*"Wissen u. Wehr"*. 1937.)
- Hutshison, Groham, Seton. *"Die Landesverteidigung und ihre Aufgaben. (The Army, Navy u. Air Force Gazette Nr. 3866; saksakeeles: "Wehrgedanken des Auslandes". 1934. H. 7/8.)*
- Jünger, Ernst. *"Die totale Mobilmachung"* (*"Krieg und Krieger"*. Berlin 1930).
- Leonaic-Ivanski. *"Wirtschaftliche Mobilisierung."* (*"Militärwissenschaftliche Mitteilungen."* 1934.)
- Ludendorff, Erich. *"Kriegführung und Politik."* 1922.
- *"Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916— 1918."* 1920.
- *"Der totale Krieg."*
- Niessel, A. *"L'organisation du haut commandement en Angletcrre."* (*"France Milit."* Nr. 14629. 16. sept. 1933.)
- Schäfer, Hugo. *"Kriegerisches Italien."* 1935.
- Scharp, Joseph. *"Rechtsbegriffe der Kriegswirtschaft."* (*"Kriegswirtschaftliche*

Jahresberichte". 1936.)

Schmitt, Justus. *"Kriegswichtige Industrie."* 1937.

Warlimont. *"Der Einsatz der staatlichen Gewalten in der Führung des totalen Krieges."* (*"Militärwissenschaftliche Rundschau."* 1. Jhg. 1936.)

Macht. *"Die deutsche Fettwirtschaft im und nach dem Kriege."*

Moretta, Roco. *"Wie sieht der Krieg von morgen aus?"* 1934.

Pigon. *"The political economy of war."* 1921.

Pluzanski. *"Zasady mobilizacji przemyslu na portzeby obrony Panstwa."* 1934. Warszawa.

Riebeke, Otto. *"Was brauchte der Weltkrieg?"* 1936.

Ress, G. *"Industrial Strategy."* (*Journal of the Royal United Service Institution LXXI Nr. 482. Mai 1926.*)

Savitski. *"Ekonomika woiny."* Moskwa 1934.

Steinberg, Hans. *"Der Treibstoffverbrauch im Kriege."* (*"Deutsche Wehr."* Januar 1936.)

Wagemann, E. *"Narrenspegel der Statistik."* 1935.

Wagenführ, Rolf. *"Soldat u. Nationalökonom in der kriegswirtschaftlichen Forschung."* (*Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung. 10. Jg. 1935. Heft 2. Teil A. Neue Folge S. 224.*)

Bukspan, J. M. *"Vojenno-hozjaistvennaja poliitika."* 1929. Leningrad.

Pigon, A. K. *"Politiceskaja ekonomija woinõ."* 1934. Leningrad.

Hekscher, E. *"Ekonomika mirowoi woinõ."* 1917.

Prokoponits, S. N. *"Voina i narodnoje hozjaistwo."* 1917.

Šauw, P. *"Vlijanije ekonomiki na ishod mirowoi woinõ 1914—1918."* 1928. Moskva.

Markow, P. N. *"Problema finansowoi bojewoi gotownoŝci i finansowanie woinõ."* Odessa. 1924.

Volpe, A. *"Sowremennaja vojna i rol ekonomitŝeskoj podgotowki."* 1926. Moskwa.

Danilow, N. A. *"Ekonomika i podgotowka k wojne."* 1926.

Šigolin, G. *"Podgotowka promõslennosti k wojne."* 1928.

Papernow, Z. A. *"Standartisatsija w wojennom dielie."* 1930.

Hmelnitskaja, E. *"Wojennaja ekonomika Germanii 1914—1918."* 1929.

Ringel, J. *"Der totale Krieg. Der Umfang eines Krieges von morgen."* (*Militärwissenschaftl. Mitteilungen XII/37.*)

Schüttel, L. *"Luftkrieg bedroht Europa."* 1938.

Wiel, Paul. *"Krieg u. Wirtschaft."* 1938. Berlin.

Dieckmann, W. Dr. *"Die Behördenorgarnisation in der deutschen Kriegswirtschaft 1914—1918."*

Grosche, E. *"Frankreichs wirtschaftliche Kriegserfahrung u. Kriegsvorbereitung."*